

## **UNIREA TIMPULUI CU ETERNITATEA ÎN DUMNEZEIASCA LITURGHIE**

Pr. Asist. Dr. Ioan Valentin ISTRATI

Sfânta și Dumnezeiasca Liturghie este săvârșită de către Biserică în fiecare zi (cu câteva excepții datorate postului și ajunării complete). Ea este însăși esența rugătoare, mulțumitoare și sacrificială a Bisericii care poartă spre veșnicie pe membrii săi în Trupul mistic al lui Hristos. În Liturghie se realizează taina unirii lui Dumnezeu cu oamenii la modul plenar pe care omul acestei lumi îl poate primi. Ea este izvorul harului eclesial care revarsă divers și înnoitor peste toată făptura și ținta eshatologică spre veșnicie.

### **1. Liturghia – realitate eshatologică lucrătoare în timp**

Liturghia este un rai spațial și temporal care pregătește (*πρόθεσις*) și realizează tainic în spațiul libertății umane Împărăția lui Dumnezeu cea aspațială și atemporală. Prin ea începe și progresează spiritualizarea materiei care va fi desăvârșită în eshaton. Materia devine iubire și jertfă, dar și dăruire de sine între cei ce se iubesc. În Liturghie, cosmosul întreg devine jertfă fără de prihană în Hristos care a asumat întreaga făptură pentru a o uni cu Sfânta Treime. Ea este starea și procesul de îmbisericire a lumii, pentru că în ea cosmosul devine Biserică, iar umanitatea devine Hristos. Această unire mai presus de fire a lui Hristos Cel răstignit și înviat cu oamenii în Biserică este taina veacurilor prezente și viitoare: „Taina cea din veac ascunsă neamurilor, iar acum descoperită sfinților Săi, căroră a voit Dumnezeu să le arate care este bogăția slavei acestei taine între neamuri, adică Hristos cel din voi, nădejdea slavei” (Coloseni 1, 26-27).

Această taină se săvârșește în interiorul Persoanei divino-umane a lui Hristos, al Cărui Trup se extinde eclesial prin Duhul Sfânt în persoanele umane care Îl iubesc cu iubire sfântă. Prin aceasta, persoana umană nu se dizolvă în Trupul lui Hristos, ci umanitatea ei se desăvârșește, devine ea însăși prin unire și rodește firesc lumina sădită de Creator în ea.

Această taină a veacurilor cuprinde toate dimensiunile lumii create care participă la unirea cea de negrăit a omului cu Dumnezeu în Hristos<sup>1</sup>. Toate stihilele

---

<sup>1</sup> Schultz afirmă apartenența anaferei Sfântului Vasile cel Mare, dar admite și probabilitatea ca anafora Sf. Ioan Hrisostom să fie utilizată în Antiohia secolului al cincilea, deși formula definitivă a acesteia s-a definitivat către secolul al optulea; Vezi Hans Joachim Schultz, *The Byzantine Liturgy*, Pueblo Publishing Company, New York, 1986, pp. 3-9.

devin intervale create ale acestei iubirii reciproce și născătoare. Orice iubire adevărată este esențial născătoare și fundamental euharistică. În ea, libertatea persoanei devine pricină și resort de unire, iar unirea înseamnă rodire de ființă. Această realitate este valabilă pentru iubirea dintre persoanele umane. Cu atât mai mult, fecunditatea spirituală a iubirii dintre om și Dumnezeu. Această iubire nu scade cu vremea, nu se împuținează datorită distanței sau factorilor perturbatori, nu se convertește în ură prin orgoliu, nu de diluează cu obișnuința, ci crește înnoitor și firesc, iar spațiul, timpul și celelalte nu fac altceva decât să potenteze iubirea și să o reverse asupra întregului univers care devine „cămara de nuntă” a unirii Mirelui Hristos cu mireasa – umanitatea iubitoare de Dumnezeu.

Așadar timpul devine interval al iubirii reciproce, modul și locul extensiei și desfășurării acestei iubirii în întreaga lume. Sfinții n-au transfigurat doar sinele prin asceză și rugăciune, ci au schimbat la față lumea prin iubire. Sfințenia este Schimbarea la Față a umanității, începută în Hristos și continuată în Trupul Lui eclesial. Această transfigurare este permanent celebrată de Biserică și manifestată interior și evident în oameni prin minuni ale lui Dumnezeu „Cel de e minunat întru sfinți” (Psalm 67, 38). Biserica întregă este minunea unirii cu Dumnezeu, în care ba(r)ierele lumii se rup pentru a primi o astfel de taină mai presus de fire. Orice noțiune de hotar în viața spirituală nu arată inaccesibilitatea ori concentraționarul, ci este provocarea ființei și dorul interior de a progresa mereu „din slavă în slavă”, de a intra „în curțile Domnului” și în „locașurile -  $\mu\omicron\nu\alpha\iota$ ” Casei lui Dumnezeu (cf. Ioan 14, 2).

Oamenii au nevoie de timp pentru a primi și a exprima iubirea lor față de semenii. Ba mai mult, au nevoie de timp pentru a dezvolta resorturile interioare ale iubirii, mai ales dacă au fost încercați de durere sau de neîncredere. Dumnezeu S-a făcut om pentru a sfinți spațiul și timpul din interior. El putea să arate iubirea Lui atemporală și să o împărtășească oamenilor într-un fel. Dar prin faptul că El devine timp și spațiu pentru noi, Hristos sfințește timpul și spațiul, le concentrează în sine și ele devin hristologice. Succesiunea temporală și extensia spațială sunt prin Întruparea Domnului moduri ale prezenței Lui în creație, chivote ale slavei dumnezeiești.

Liturghia este devenirea întru lumină a creației. Dacă în prima zi a creației, Dumnezeu cheamă lumina din neființă la ființă, ca substrat al rodirii diversității create, acest gest inaugural își vedește sensul în veșnicie, atunci când materia va deveni lumină spirituală creată unită în mod nedespărțit cu lumina necreată a lui Dumnezeu. Transfigurarea creației în lumină este o evidență cosmică, chiar și pentru cercetătorii infiniturilor. Astfel, știința macrocosmosului vede asertoric prin observație devenirea întru lumină a tuturor corpurilor cerești și esența energetică a creației. De asemenea, analiza microscopică a materiei vede consistența luminoasă a acesteia, reducerea lumii la străfulgerări infinitezimale de lumină (leptoni) și deci structura fonică a universului.

Antropologia umanității a dezvoltat această evidență interioară a rațiunii umane și a clădit conceptele de valoare, adevăr, frumusețe, bine, pe temeiul luminii interioare sădite de Dumnezeu în omul zidit după chipul Său. Toate idealurile umanității își găsesc izvorul în căutarea luminii interioare, în dăruirea luminii spirituale

celorlalti și în perpetuarea acestei lumini după moartea fizică, care este întunericul vieții. Fiecare om este și va fi judecat de Dumnezeu după câtă lumină a strâns în inimă și a dăruit-o celorlalti. Constituția luminoasă a omului este de altfel criteriul judecării universale, în care transparența de har a ființei umane create pentru a focaliza și transmite energia necreată și veșnică a lui Dumnezeu va fi pusă în balanță de Dumnezeu dreptății și a iubirii. Putem spune așadar că lumina este atmosfera spirituală a umanității, substratul și vocația ultimă a lumii.

Din această perspectivă, Liturghia este explozia spirituală de lumină, izvorul luminii cerești în lume și momentul în care pământul își dezvăluie apartenența și finalitatea pentru cer. În ea, viața Mântuitorului Hristos este retrăită comunional și liturgic, iar lumina lui Hristos Cel înviat se revarsă peste Biserică și peste lume, grăbind răsăritul eshatologic al Împărăției luminii celei necreate: „Eu, Lumină am venit în lume, ca tot cel ce crede în Mine să nu rămână întuneric” (Ioan 12, 46).

Vom încerca să punem în lumină câteva aspecte ale temporalității luminoase a Liturghiei și semnificația lor pentru Biserică și pentru a înțelege taina creației. Orice act hermeneutic este de altfel o profecție tainică a marii hermeneutici universale care se va împlini la Judecata de apoi și orice înțelegere este un pas înainte pe calea luminii veșnice. Duhul Sfânt este de altfel „Duhul înțelepciunii și Duhul înțelegerii” (Isaia 11, 2).

O analiză istorică a originii și dezvoltării ritualului Sfintei Liturghii poate dezvălui unele resorturi semantice, simbolice și mistagogice în acest demers. Deoarece literatura despre Sfânta Liturghie este imensă, ne vom limita doar la a contura o hermeneutică a Liturghiei din perspectiva temporalității eclesiale și a raportului pe care timpul creat îl are cu eternitatea lui Dumnezeu.

Trebuie spus însă că Jertfa euharistică nu poate fi gândită fără evenimentul mântuitor al Cinei celei de Taină, în care Hristos consacră pâinea și vinul și le dăruiește ucenicilor spunând: „Acesta este Trupul Meu” (Matei 26, 26) și „Acesta este Sângele Meu”. Aceste cuvinte sunt matricea teologică în care Jertfa lui Hristos, Dumnezeu și Om, pe Cruce își dezvăluie finalitatea. Prin moartea și Învierea lui Hristos, Trupul Său devine izvorul adevărat și veșnic al Dumnezeirii împărtășite lumii în Biserică. Iisus este Izvorul de viață al lumii și al istoriei, iar această viață veșnică (prin har) se primește în ritualul nesângeros al Euharistiei care actualizează și prezentifică Jertfa cea unică a Mântuitorului pe Cruce și actualitatea ei în istorie. Euharistia sfințește timpul pentru că îi dăruiește Trupul înveșnicit al lui Hristos Cel mort pe Cruce și înviat pentru veșnicie. Ea este sursa de hrană a vieții universului și inima de sens a lumii. În ea sunt prezente profetic și anticipativ toate valorile lumii și ale istoriei și întregul sens al umanității.

Hristos-Dumnezeu moare pe Cruce în dimensiunea temporală a umanității create, dar înviază într-un nou eon, veacul nemuririi și al bucuriei veșnice. Iar viața Lui cea nemuritoare o dăruiește fiecărui credincios în Pâinea și Vinul euharistic. Împărtășindu-se cu Viața lumii, Biserica nu încetează de a mai trăi în timp. Succesiunea anilor, zilelor, orelor și a clipelor nu încetează, dar o nouă noimă mai presus de lume animă lumea aceasta. În trupul celor ce se împărtășesc trăiește Însuși Hristos, Care se extinde astfel eshatologic în întregul univers, transfigurând și nemurind

creația. Viața oamenilor care se hrănesc cu Trupul euharistic al lui Dumnezeu devine așadar o transparență a luminii necreate și o slujire a eshatonului.

Rațiunile ascunse al lumii se dezvăluie în umanitatea profetică și euharistică, iar viața oamenilor care Îl păstrează pe Hristos în inima și ființa lor, în lăuntru lor dumnezeiesc, devine un an liturgic în care fiecare zi este un răsărit al sfințeniei și o poartă către eternitate. Trupul creștinului devine Biserică în care luminează odorul euharistic al lui Dumnezeu și Templu al lui Hristos. Dimensiunea căderii inerente firii neputincioase a omului nu se estompează, pentru că libertatea, fie ea și pervertită, lucrează în om ca supremul dar de autodeterminare (sau de autoterminare) a persoanei. Euharistia însă este procesualitatea mistică de devenire a lumii. Ea consumă timpul și-l unește cu eternitatea, îi deschide vocația de lumină și-i pregătește locul în memoria de iubire a lui Dumnezeu. Omul pierde prin Liturghie proprietatea spațială sau temporală, și toate, dar mai ales el însuși, devin ale lui Hristos „Căci toate sunt ale voastre: fie Pavel, fie Apollo, fie Chefa, fie lumea, fie viața, fie moartea, fie cele de față, fie cele viitoare, toate sunt ale voastre. Iar voi sunteți ai lui Hristos, iar Hristos al lui Dumnezeu” (I Corinteni 3, 21-23).

## 2. Structura cultică iudaică a „frângerii pâinii”

În perspectiva unirii timpului cu eternitatea, Euharistia este Taina unității și autorității Bisericii și cheia sensului eshatologic al cosmosului și a istoriei. O morfologie teologică a Euharistiei creștine trebuie să menționeze substratul liturgic iudaic al cultului creștin<sup>2</sup> în general și al Liturghiei în special. Jertfa de Paști cuprinsă în amănunt în Cartea biblică a Ieșirii (12, 2-11) prezintă ritualul tăierii Mielului pascal, al ungerii ușilor cu sângele său și masa rituală propriu-zisă<sup>3</sup>.

Structura contextuală a credinței creștine este plinirea eshatologică a credinței și ritualului iudaic care este profetic prin excelență, ca o pedagogie a nemuririi adusă de Hristos, Împlinirea istoriei.

Ritualul pascal iudaic este de bună seamă proorocie euharistică și conține alegoric elementele jertfei și ale mulțimirii pentru salvarea din robia Egiptului. Liturghia creștină, fundamentată la Cina cea de Taină este împlinirea nesângeroasă a acestor profetii. În religia iudaică, prima seară a sărbătorii pascale (Pesah) care comemora evenimentul istoric al salvării din robia Egiptului și de mânia îngerului morții, era oficiul numit *Seder*, în care se beau în mod ritual patru pahare de vin, fiecare însoțit de anumite rugăciuni de mulțumire, se mânca pâine nedospită, ierburi amare și Mielul pascal fript, însoțite de referatul biblic al ieșirii din Egipt și de psalmii de laudă *Helel* (Psalmii 113-118)<sup>4</sup>. Există o dezbatere teologică avansată dacă Cina cea de Taină a fost sau nu un Seder iudaic.

<sup>2</sup> R.T. Beckwith, *The Jewish Background to Christian Worship*, în Cheslyn Jones et al (eds.), *op. cit.*, pp. 68-80.

<sup>3</sup> Vezi H.C. Felmy, *De la Cina cea de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe*, Deisis, 2004, pp. 14-16.

<sup>4</sup> Jacob J. Petuchovski și Clemens Thoma, *op. cit.*, pp. 59-60.

Ceea ce este cert este faptul că Hristos instituie Euharistia Sa, ca Jertfă ade-vărată și mistică a Trupului Său pe Cruce, care devine respirația liturgică a Bisericii și modul prezenței Sale cu Trupul răstignit și înviat în Biserică până la sfârșitul veacurilor. Se transcende astfel ritualul iudaic și se deschide calea Euharistiei, ca Jertfă nesângeroasă și intrare mistagogică în realitatea jertfei unice a lui Hristos „o dată pentru totdeauna” pe Crucea iubirii lui Dumnezeu Tatăl. Influența iudaică, de multe ori supradimensionată, mai ales în hermeneutica protestantă, este de bună seamă evidentă, dar ea nu poate oferi perspectiva vieții veșnice pe care Euharistia o conține și o dăruiește. Așa cum este cazul cu fiecare instituție religioasă iudaică, Hristos și Biserica sa folosesc infrastructura ritualică pentru a realiza împlinirea lor eshatologică. Cultul iudaic este așadar crisalida și matricea stilistică în care se realizează noutatea absolută a prezenței lui Hristos Cel înviat și eshatologic în istorie. Cultul iudaic este așadar o profetie a cultului instituit de Hristos în Biserică – Trupul lui eclesial și veșnic.

Cultul pascal iudaic este dovada continuității profetice și providențiale a sensului Bisericii în istorie și realizarea progresivă a planului lui Dumnezeu în creație. Corespondența mistagogică a ritualului pascal iudaic cu Liturghia sugerează o unică focalizare pe mulțumirea adusă lui Dumnezeu (Ευχαριστία înseamnă de altfel în lb. greacă mulțumire, recunoștință) fundamentată pe credința puternică în El și pe darurile primite de comunitate. Conștiința misiunii pascale a Mântuitorului Hristos este o permanență a Evangheliilor și definiția ei este dată încă înainte de Jertfa de pe Cruce de către Sf. Ioan Botezătorul: „Iată Mielul lui Dumnezeu Care ridică păcatul lumii – Ιδὲ ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ ἀίρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου” (Ioan 1, 29). Teologia ioaneică a finalității pascale a lumii în Hristos este așadar cheia înțelegerii Liturghiei creștine. Hrănirea din Trupul euharistic al lui Dumnezeu prezentată în amănunt de Însuși Mântuitorul Hristos (Ioan 6) este izvor de viață veșnică „Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu are viață veșnică și Eu îl voi învia în ziua cea de apoi” (Ioan 6, 54).

Dezvoltarea Liturghiei este dezvoltarea însăși a doctrinei și cultului divin în Biserică. De la „frângerea pâinii” din perioada apostolică până la ritualul elaborat de astăzi, Liturghia creștină a integrat în sine toată doctrina patristică și simbolismul liturgic al Bisericii și le-a deschis trăirii doxologice și euharistice. Euharistia Bisericii Ortodoxe este astăzi chintesenta teologiei creștine și topos-ul axial al învățării și trăirii Bisericii. Evoluția acestei realități complexe este o preocupare mereu actuală a cercetătorilor și ea deschide mereu noi perspective de o profunzime demnă de Taina Jertfei lui Hristos pentru noi.

### **3. Prothesis**

Vom încerca să analizăm în ritualul de astăzi al Liturghiei care sunt expresiile sau gesturile care pot desluși taina unirii timpului cu eternitatea în Hristos Cel euharistic.

În Euharistie, Biserica intră mistic în realitatea unică și nemuritoare a Jertfei lui Hristos pe Cruce. Nicolae Cabasilas, teolog din secolul al XIV-lea, va fi cel care va formula teologia euharistică într-o sinteză cuprinzătoare care va evita extremele: „În Euharistie nu este o figură (reprezentare) a sacrificiului, nici o imagine (icoană) a

sângelui, ci este adevărata Jertfă și ardere”<sup>5</sup>. Consacrarea euharistică transformă în mod real pâinea în Trupul lui Hristos și vinul în Sângele lui Hristos. După epicleză, „victima sfântă, adusă jertfă de ardere de tot pentru mântuirea lumii, este adusă spre privire pe Sfânta Masă. Căci pâinea nu mai este chipul Trupului Domnului, nici o simplă ofrandă, care conține în sine, ca într-un tablou, reprezentarea Patimii mântuitoare. Este acum ofranda adevărată, ea însăși, este Trupul infinit de sfânt al Stăpânului, acest Trup care a primit în mod real toate batjocurile, toate insultele, toate loviturile; Trupul care a fost răstignit, jertfit; în același fel, vinul devine sângele însuși care a tăsnit din Trupul jertfit”<sup>6</sup>. Realismul euharistic al marelui teolog Nicolae Cabasila arată materialismul spiritual al Bisericii lui Hristos, care evită deopotrivă spiritualismele de factură gnostică și simbolică datorate rațiunii sau imaginației umane reductive.

Pentru săvârșirea „acestei taine mari și cerești”<sup>7</sup> preotul se închină în Biserică la toate icoanele rostind în taină troparele convenite fiecărei icoane. Această rânduială pune în lumină legătura dintre spațiul vizual iconic al Bisericii și soborul ceresc împreună liturghisitor cu Dumnezeu. Sf. Ioan Gură de Aur afirmă fără echivoc faptul că Treimea săvârșește toate în Liturghie, dar împrumută mâna și vocea preotului: „Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt fac totul; preotul, slujitorul numai împrumută limba sa și mâna sa” (Omilia 86 la Evanghelia după Ioan).

Taina Liturghiei este așadar întrepătrunderea (περιχώρησις) Liturghiei cerești, veșnice și nevăzute cu ritualul umanesc, temporal și văzut. În Euharistie se consacră unirea de negrăit dintre umanitatea eclesială și umanitatea îndumnezeită și unită nedespărțit cu Dumnezeuirea a lui Hristos. Timpul Liturghiei este așadar timp înveșnicit, pentru că în el energiile veșnice ale lui Dumnezeu se transferă în comunitatea rugătoare și dăruiesc viață nemuritoare. Mai mult decât atât, Însuși Hristos Se naște, trăiește, moare și înviază duhovnicește și mistic în Liturghie. Ea nu repetă succesiunea vieții mântuitoare a lui Iisus, ci retrăiește o realitate unică, ἐπαφᾶς („o dată pentru totdeauna” Evrei 9, 12) și înnoitoare de viață. Liturghia este intrarea lumii în veșnicia jertfelnică a lui Dumnezeu Treime, accesul de lumină spre eshatonul inaugurat de Învierea lui Hristos, Care a avut loc în trecut. Evenimentul viitorului absolut al umanității, *Resurrectio Christi*, a avut deja loc și răspândește în jurul Său – în temporalitate – mireasma veșniciei.

Ritualul îmbrăcării preotului și diaconului spune de asemenea multe despre această Taină ce urmează a se săvârși. De altfel, pentru toate Sfintele Taine, preotul îmbracă toate veșmintele, pentru a arăta plinătatea mistagogică a acestora. Slujitorul sacerdotal primește o nouă identitate mistică, prin intrarea într-o lume de simboluri semnificative, în care veșmintele sale devin realități spirituale. Astfel, dimensiunile, forma și simbolistica lucrurilor devin interdependente semiotice<sup>8</sup>.

<sup>5</sup> Nicolae Cabasilas, *Sources Chrétiennes* 4, c. 32.

<sup>6</sup> *Ibidem*, c. 27.

<sup>7</sup> *Molitfelnic* (Sf. Taină a Botezului), p. 28.

<sup>8</sup> Julien Nadia, *Dictionnaire des Symboles*, Marabout, Allier, 1989, pp. 428-429: veșmintele în cult semnifică puritatea, lumina, funcția, demnitatea, apartenența, presitigiul, sinteza universului, în final persoana umană unică.

Materia devine astfel un *amnon* semantic pentru realitățile cerești care se realizează personal în Liturghie.

Veșmintele liturgice ale episcopului, preotului și diaconului sunt semnele transfigurării personale interioare a liturghisitorilor în fapte de lumină, iar cromatica acestora a fost adaptată teologic la semnificațiile sărbătorilor respective. Astfel, veșmintele de culoare neagră au definit perioada de penitență ascetică a posturilor, verdele a primit semnificații mariologice și monahale, ca viață feciorelnică dăruită firii, roșul a devenit simbolul Sângelui lui Hristos<sup>9</sup> și a sângelui martiric, albul și auriul au semnat lumina Învierii care se revărsă peste lume<sup>10</sup> etc.

Stiharul, care este veșmântul comun tuturor treptelor sacerdotale, este „veșmântul mântuirii” și expresia cununiei mistice a omului cu Dumnezeu, semnul fecioriei spirituale și a iubirii nuptiale a umanității îmbrățișate de Hristos: „Bucura-se-va sufletul meu de Domnul că m-a îmbrăcat în veșmântul mântuirii și în haina veseliei m-a împodobit; ca unui mire mi-a pus cunună și ca o mireasă m-a împodobit cu podoabă”<sup>11</sup>.

Euharistia – și în general orice slujbă liturgică – este o ceremonie nuptială (*caerimonia*) de înveșnicire a materiei consacrate. Lumea întreagă devine prin har „pământul celor vii - ἐν γῆ ζώντων” în care „locuiește toată dreptatea”: „Strigat-am către Tine, Doamne, zis-am: "Tu ești nădejdea mea, partea mea ești în pământul celor vii” (Psalmul 141, 5). Trupul pământului devine Trupul lui Dumnezeu, realitățile compuse și muritoare devin „dumnezeieștile, sfintele, preacuratele, nemuritoarele și de viață făcătoarele, înfricoșătoarele lui Hristos Taine”<sup>12</sup>.

Mânețele sunt elementele vestimentației liturgice care exprimă teologia mâinilor omenești care sunt continuarea mâinilor creatoare ale lui Dumnezeu: Fiul și Duhul Sfânt (după expresia Sf. Irineu de Lugdunum<sup>13</sup>): „Dreapta Ta Doamne s-a preaslăvit întru tărie”<sup>14</sup>. Preotul este cel care va primi în mâinile sale „Focul cel netrupesc”, iar celebrarea liturgică este continuarea și desăvârșirea creației originare: „Mâinile Tale m-au făcut și m-au zidit, înțelepțește-mă și voi învăța poruncile Tale”<sup>15</sup>.

Epitrahilul este veșmântul care prezentifică puterea harului sacerdotal al iertării păcatelor și al sfințirii care se transmite prin preoția sacramentală. Revărsarea lui peste capetele credincioșilor este semnul văzut al revărsării harului dumnezeiesc peste persoana umană aflată în rugăciune. Mirul preoțesc al sfințirii este așadar abundența spirituală a darurilor Duhului Sfânt care se revărsă în toate ungherele firii

<sup>9</sup> Pr. Prof. Dr. Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1998, p. 103.

<sup>10</sup> Simion al Tesalonicului, *Explicare despre Sfânta Biserică*, P.G. 155, col. 712.

<sup>11</sup> *Liturghier*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000, p. 104.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p. 183.

<sup>13</sup> Sf. Irineu de Lugdunum, *Adversus Haereses*, în Eric Osborn, *Irenaeus of Lyon*, Cambridge University Press, 2001, p. 14.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 104.

<sup>15</sup> *Ibidem*.

pentru a lumina și a sfinți făptura: „Binecuvântat este Dumnezeu care varsă harul Său peste preoții Săi, ca mirul pe cap care se pogoară pe barbă, pe barba lui Aaron, ce se pogoară pe marginea veșmintelor lui”<sup>16</sup>. De asemenea, felonul (*paenula*) este semnul dreptății dumnezeiești și al bucuriei care izvorăște din celebrarea liturgică: „Preoții Tăi Doamne se vor îmbrăca întru dreptate și cuvioșii Tăi cu bucurie se vor bucura, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>17</sup>.

Sfântul Simeon al Tesalonicului spune că ritualul îmbrăcării preotului (arhierului) cu veșminte liturgice înseamnă Sfânta Întrupare a Mântuitorului, care s-a îmbrăcat cu firea umană pentru a dăruii nemurirea neamului nostru cel dezbrăcat de slavă prin păcat și stricăciune<sup>18</sup>.

Spălarea mâinilor înaintea Sfintei Liturghii este de asemenea ritualul baptismal și curățitor prin care preotul primește harul nevinovăției și puterea de-a înconjura ontologic prin asemănare altarul slavei lui Dumnezeu. Liturghia este așadar această înconjurarea mistică (perihoreză) a umanității de către Dumnezeu. Reciprocitatea acestei uniri este așadar dialogul nupțial al veșniciei cu timpul: „Spăla-voi între cei nevinovați mâinile mele și voi înconjura altarul Tău Doamne, ca să aud glasul laudei Tale și să spun toate minunile Tale”<sup>19</sup>.

Proscomidia (προθήσις) este ritualul de pregătire a Sfintelor Daruri care vor deveni Trupul și Sângele Domnului<sup>20</sup>. Rugăciunile cuprinse în această parte pregătitoare a Liturghiei arată puterea spirituală a Euharistiei de a integra rațiunile întregului univers<sup>21</sup>. În aceste rugăciuni, toată creația până la marginile firii și toată istoria, adică trecutul prezentul și viitorul absolut al umanității sunt prezente în chip concentrat și eshatologic în intenționalitatea și vocația lor firească. Proscomidia re trăiește lumina unică și mântuitoare a Nașterii și Jertfei lui Hristos pentru om, iar materia care participă la această celebrare liturgică devine transparentă Duhului Sfânt pentru a primi prefacerea ei (transfigurarea) ei în lumină: „Răscumpăratu-ne-ai pe noi din blestemul legii cu scump Sângele Tău. Pe Cruce fiind răstignit și cu sulita în coastă împuns, nemurire ai izvorât oamenilor, Mântuitorul nostru, slavă Ție”<sup>22</sup>.

Cuvintele inaugurale ale acestei Taine cerești arată funcția teologică a pomenirii liturgice. Ea nu este doar amintirea individuală a unor momente din trecut, ci este intrarea (εἰσόδος) Bisericii în viitorul absolut al lumii, este participarea oamenilor în comuniune la momentul veșnic al dăruirii lui Dumnezeu pentru oameni și împărtășirea lor cu roadele acestei uniri. Timpul pomenirii liturgice este un timp înveșnicit prin credință și concentrat axiologic în lumina eternă a lui Dumnezeu. Actul pomenirii eclesiale în Euharistie este așadar o realitate ontologică înviitoare, pentru

<sup>16</sup> *Ibidem*.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 105.

<sup>18</sup> Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, P.G. 155, col. 920, Vezi și Pr. Prof. Dr. Petre Vintilescu, *op. cit.*, p. 117.

<sup>19</sup> *Liturghier*, p. 105.

<sup>20</sup> Pr. Prof. Dr. Petre Vintilescu, *op. cit.*, pp. 121-124.

<sup>21</sup> Wybrew, Hugh, *op. cit.*, p. 261.

<sup>22</sup> *Liturghier*, p. 106.



că omul care pomenește pe Dumnezeu (în liturghia temporală) primește răspunsul etern al lui Dumnezeu Care pomenește pe oameni în veșnicie: „Pomenește-mă Doamne, când vei veni întru Împărăția Ta” (Luca 23, 42).

Actul pomenerii lui Dumnezeu de către oameni întemeiază memoria Bisericii ca realizare a ei în memoria lui Dumnezeu. „moartea Domnului vestiți până ce El va veni” (I Corinteni 11, 26). În momentul suprem al smereniei și al credinței, tâlharul muribund de la dreapta Crucii lui Hristos realizează puterea memoriei veșnice a lui Dumnezeu de înființare a vieții. Astfel, o viață de fărâdelegi poate fi curățită catarctic prin smerenie și *metanoia*, iar clipa în care el cere pomeneria lui Dumnezeu, porțile iubirii divine se deschid și timpul se concentrează prin smerenie într-o clipă a întoarcerii care covârșeste axiologic prin durerea supremă a remușcărilor toată succesiunea de morți interioare a vieții tâlharului într-o explozie de viață: „Astăzi vei fi cu Mine în rai” (Luca 23, 43).

După cum păcatul dăruiește o clipă de plăcere și lasă apoi în inimă o mare de durere, tot așa întoarcerea se naște dintr-o clipă de durere și pricinuieste o mare de bucurie. Așadar, după cum păcatul transformă lumea noastră în nimic (nimicnicia pe care o simte omul după păcat este un simptom al acestei întoarceri progresive în neant), tot așa pocăința este o *creatio ex nihilo*, o naștere din nou a lumii interioare. Acesta este și temeiul pentru care Liturghia ca sărbătoare liturgică a întoarcerii noastre la Dumnezeu pomenește de trei ori actul venirii dintru neființă întru ființă al lumii la porunca iubitoare a lui Dumnezeu: „Fiecare minut contează, căci timpul nostru este numărat, precum fiecare dintre perii capului nostru (cf. Luca 12, 7). Timpul pur și simplu cronologic nu mai este neutru. Fiecare moment al acestei deveniri poate îmbrăca o valoare de mântuire sau de pierzare. Nimic nu mai este pur cantitativ. Depinde de noi de a-l face transparent sau opac harului, căci fiecare minut *cronic* comportă, începând cu Acum-ul revelației tainelor, o calitate kairotică”<sup>23</sup>.

Durerea pe care tâlharul o pricinuieste prin răutate s-a întors în sufletul său, el și-a asumat această suferință și a încredințat-o iubirii infinite a lui Dumnezeu. Povara Crucii este povara milioanele de morți nevinovate din istorie și durerea infinită a atâtor persoane umane sacrificate din interese pământești. Crucea lui Hristos poartă pe sine toată această povară infinită și o șterge prin iubire în moartea Dumnezeului Om. Toate păcatele lumii ca fiind crime împotriva iubirii de frați (căci fiecare păcat este o ucidere a iubirii) sunt absorbite de iubirea de infinite ori infinită a lui Dumnezeu. În Hristos moare întreaga lume de silnicii și suferințe, iar istoria devine hristologică prin deschiderea ei către eternitatea împărtășită sacramental în „Biserica întâilor născuți înscrși în cer”<sup>24</sup> întru Hristos.

De aceea, Proscomidia și întreaga Sfântă Liturghie gravitează spiritual în jurul acestui sens teologic fundamental al pomenerii lui Dumnezeu de către oameni și a oamenilor de către Dumnezeu: „Întru pomeneria Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos”<sup>25</sup>.

<sup>23</sup> Constantin Andronikof, *Le sens de la liturgie*, Editions du Cerf, Paris, 1988, p. 65.

<sup>24</sup> *Molitfelnic* (Sf. Taină a Botezului), E.I.B.M.B.O.R., București, 1998, pp. 30-31.

<sup>25</sup> *Liturghier*, 107.

Preotul săvârșește în taină consacrarea liturgică a darurilor pământului în sinergie cu lucrarea umană (pâinea și vinul sunt prinosul și arvuna rodirii de viață prelucrate de om). Cuvintele acestei consacrări prothetice rememorează și actualizează Jertfa unică de pe Cruce a „Mielului lui Dumnezeu care ridică păcatul lumii” (Ioan 1, 29): „Ca un Miel spre junghiere S-a adus. Și ca o oaie fără de glas împotriva celui ce o tunde așa nu și-a deschis gura Sa. Întru smerenia Lui judecata Lui S-a ridicat. Iar neamul Lui cine-l va spune?”<sup>26</sup>. Tăind pâinea afierosită devenirii întru lumină, preotul circumscrie și transcende legile raționale ale succesiunii temporale. Astfel, agnețul (IIS HS NI KA) este deja numit „Mielul lui Dumnezeu”, iar în tăierea lui mistică se realizează deja profetic intrarea în realitatea veșnică a Jertfei lui Hristos pe altarul iubirii Tatălui ceresc. Moartea lui Hristos este în temeiul spuselor Mântuitorului Însuși, ridicarea Lui de pe pământ: „Iar când Mă voi înălța de pe pământ, pe toți îi voi trage la Mine” (Ioan 12, 32). Proscomidia reface drumul Crucii lui Hristos: „Ridică Părinte...Că s-a luat de pe pământ viața Lui”<sup>27</sup>, ca ridicare, junghiere și străpungere a Trupului dumnezeiesc: „Junghie, Părinte... Junghie-se Mielul lui Dumnezeu Cel ce ridică păcatul lumii, pentru viața și mântuirea lumii” și „Străpunge, Părinte. Și unul din ostași cu sulița în coasta Lui a împuns; și îndată a ieșit sânge și apă”<sup>28</sup>.

Se realizează astfel în taină și sacramental toată succesiunea de evenimente mântuitoare în care „Hristos Dumnezeu ne-a trecut pe noi, din moarte la viață și de pe pământ la cer”<sup>29</sup> (Canonul Învierii).

Apoi preotul amestecă vinul și apa în Sfântul Potir și acestea devin „sfânta amestecare” a sfințelor Taine semnificând apa umanității unită cu vinul Dumnezeirii lui Hristos Cel întrupat: „Binecuvintează, părinte, sfânta amestecare... Binecuvântată este amestecarea sfințelor Tale, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>30</sup>. Umanitatea eclesială este amestecarea fără confuzie dintre om și Dumnezeu în Biserică.

Euharistia prin *prothesis* devine astfel o reordonare a universului pe temeiul apartenenței și apropierii de Hristos. Cosmosul eclesial este o gravitație spirituală a întregii creații în jurul lui Hristos Cel înviat din morți (agnețul). Pe Sfântul Disc se orientează ontologia creatului într-un cosmos liturgic care va fi dăruit umanității unite cu Hristos Cel euharistic.

Astfel, mirida Născătoarei de Dumnezeu este așezată de-a dreapta lui Hristos, așa cum este ea prezentă în proorocia davidică: „De față a stat Împărăteasa, de-a dreapta Ta, îmbrăcată în haină aurită și preaînfrumusețată”<sup>31</sup> (Psalm 44, 11), în registrul iconologic al tripticului *Deisis* sau în reprezentările iconografice ale Judecării finale. Icoana Sfântului Disc de la Proscomidie este așadar icoana eshatologiei

<sup>26</sup> *Ibidem*.

<sup>27</sup> *Ibidem*, p. 108.

<sup>28</sup> *Ibidem*.

<sup>29</sup> *Penticostar* (Irmos, Canonul Învierii, Cântarea 1), E.I.B.M.B.O.R., București, 1999, p. 16.

<sup>30</sup> *Liturghier*, p. 108.

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 108.

accesibilă liturgic în care întregul univers gravitează în jurul lui Hristos, „Soarele dreptății”. Euharistia este așadar nu numai reprezentarea liturgică a galaxiei sfințeniei hristologice, ci și mărturia profetică și prothetică a sfârșitului de lume în care toată făptura va fi cufundată duhovnicește în Sângele dumnezeiesc al Fiului lui Dumnezeu și va deveni Euharistie cosmică.

Urmează apoi în stânga Mielului lui Dumnezeu cele nouă cete de sfinți: Îngeri, Proorocii în frunte cu Sf. Ioan Botezătorul, Apostolii, Ierarhii, Mucenicii, Cuvioșii, Făcătorii de minuni și Doctorii fără de arginți, Sf. Ioachim și Ana și Sfântul Ioan Gură de Aur, autorul Liturghiei (sau Sf. Vasile cel Mare de este Liturghia lui). Cele nouă cete de sfinți ai Bisericii întemeiază și restaurează cerul puterilor cerești împuținat de căderea lui Lucifer și a îngerilor lui. „Soborul îngerească”<sup>32</sup> al slavei lui Dumnezeu este așadar unit cu soborul liturgic al Euharistiei în care cerul și pământul primesc o identitate nouă și unică, aceea a Jertfei Mielului lui Dumnezeu. Sensul și diversitatea sfințeniei umane ca împărtășire în timp din sfințenia veșnică a lui Dumnezeu se plinesc reciproc în integralitatea sfințeniei lui Hristos. Fiecare sfânt este o icoană vie a lui Hristos, „Îngerul de mare sfat” (Isaia 9, 4), Proorocul desăvârșit și Ținta proorociilor, Apostolul lui Dumnezeu, Arhiepiscopul cel veșnic, Mucenicul deplin și Izvorul muceniei, Răsăritul și Fântâna cuvioșiei, Duhovnicul vieții, Vindecătorul și Doctorul întregului univers.

Acest ritual care concentrează în sine toată istoria mântuirii arată ținta unificatoare a Euharistiei. Hristos asumă întreaga natură umană și o transfigurează în Sine purtând-o împreună cu întreaga creație în sânul iubirii treimice. Euharistia deschide această realitate temporală unită cu veșnicia și o dăruiește fiecărei persoane umane prin credință și împărtășire.

Mai mult, Hristos nu asumă și transfigurează doar umanitatea îndumnezeită în sfinți, ci toată firea umană, toți credincioșii, vii sau morți, uniți pentru eternitate în legătura dragostei dumnezeiești a Crucii Sale. Diversitatea și unicitatea persoanelor umane, precum și valoarea lor infinită sunt evidente din diversitatea intrării lor în lumea de apoi. Diversitatea absolută a vieții și a morții umane este semnul tainic al diversității de vocații interioare în lume, dar și temeiul frumuseții și vocației de nemurire a oamenilor. Acesta este temeiul pentru care preotul așază pe Sfântul Disc miride (firmituri) pomenind (actul ontologic al pomenirii) numele fiecărui credincios rugător<sup>33</sup>. Oamenii sunt așadar consacrați în Euharistie și vor fi cufundați în Sângele Mielului pentru a primi îndumnezeirea. ΘΕΩΣΙΣ nu este așadar un exercițiu rațional de împrumutare a principiilor divine sau o *visio beata*, adică o vedere fericită a esenței divine (ca în teoretizările scolastice), ci este devenirea euharistică a persoanei umane prin impregnarea în ea a Sângelui dumnezeiesc al Mântuitorului: „Jertfi-voi Ție cu glas de laudă, strigă către Tine Biserica Ta Hristoase, de sângele dracilor curățindu-se cu sângele curs prin milostivire din coasta Ta”<sup>34</sup>.

<sup>32</sup> *Catavasier*, Editura Trinitas, Iași, 2000, p. 46.

<sup>33</sup> *Liturghier*, pp. 114-115.

<sup>34</sup> *Triodul*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2000, p. 209.

O altă dimensiune a temporalității eclesiale sacramentale (total diferite de temporalitatea creatului, căci este temporalitatea creatului unit cu necreatul) este noua ordine a ființei și a timpului care nu mai este ordinea succesiunii diacronice, ci sincronia mistică a sensurilor întregitoare unită cu simultaneitatea trăirii de Dumnezeu în Euharistie. Această tensiune sincronică de valori am observat-o și în așezarea sărbătorilor anului bisericesc, care nu urmează consecutivitatea istorică a evenimentelor hristologice, ci le integrează într-o integralitate teologică semnificativă în care semioza teologică este cea care determină diacronia istorică. Sfinți din toate timpurile și din toate veacurile se adună eshatologic laolaltă în Liturghie pentru a celebra devenirea materiei întru lumină veșnică.

Este fascinantă în întreaga istorie a cultului liturgic întrepătrunderea în Euharistie a simbolurilor morții și Învierii lui Hristos cu cele ale Nașterii Sale. Rugăciunile și troparele Liturghiei integrează aceste două evenimente din viața lui Iisus plinindu-le sensurile. Și aceasta întrucât Nașterea lui Hristos este începutul vieții Sale de Jertfă și Înviere, iar Învierea este Nașterea Sa ca om în Împărăția veșnică a lui Dumnezeu. Paștile sunt o nativitate a veșniciei, iar Crăciunul este izvorul pascal al vieții christice temporale.

Euharistia este deopotrivă Naștere, Moarte și Înviere a lui Hristos și a Bisericii, iar interpretarea patristică a fiecărui element liturgic ca simbol al acestor realități hristologice complementare. Spre exemplu, Steluța care se pune pe Sfântul Disc este deopotrivă steaua Nașterii: „Și venind steaua, a stat deasupra unde era Pruncul”<sup>35</sup> și pecetea mormântului izvorător de viață.

Cinstitele Daruri (din Sf. Disc și din Sf. Potir) care au fost astfel afierosite lui Dumnezeu și au devenit seminte ale Euharistiei sunt acoperite cu Sfintele acoperăminte pentru a exprima taina cea de nepătruns a iubirii dumnezeiești realizate în Hristos în cei treizeci de ani de ascultare, așteptare și rugăciune ai Mântuitorului până la ieșirea la propovăduire. Rugăciunea de acoperire a Sfântului Disc conține câteva versete din Psalmi în care se arată vocația creației de veșmânt de taină al lui Dumnezeu, chemarea doxologică a frumuseții create și ținta ei către veșnicie: „Acoperă Părinte... Domnul a împărțit întru podoabă S-a îmbrăcat, îmbrăcatu-s-a Domnul întru putere și S-a încins, pentru că a întărit lumea care nu se va clinti”<sup>36</sup>.

Liturghia interioară a creației este temeiul frumuseții jertfelnice a lumii care se dăruiește omului unit cu Dumnezeu. Dorul creației de-a deveni paradis eshatologic, adică „cer nou și pământ nou” (Apocalipsa 21, 1) se exprimă prin permanentul ei dinamism interior care îi vădește tendința de-a deveni altceva, adică de-a se umaniza fiind asumată și transfigurată în om<sup>37</sup>. Dimensiunea repetitivă aparentă

<sup>35</sup> *Liturghier*, p. 117.

<sup>36</sup> *Ibidem*.

<sup>37</sup> Constantin Andronikof aprofundează tema teologică a dinamismului interior al Verbului în Biserică și la permanenta lucrare (*ergon*) a Bisericii de chemare la viață a credincioșilor: „rugăciunea Bisericii este operă (*ergon*) a cărei dinamică proprie este neîntreruptă în timpul Liturghiei”: „Să luăm aminte!, Sus să avem inimile! Să mulțumim Domnului etc.”, *Le sens de la liturgie*, p. 191.

a materiei este însă rugăciunea tăcută a lumii și stăruința ei, suspinul creației după slava fiilor lui Dumnezeu: „Pentru că și făptura însăși se va izbăvi din robia stricăciunii, ca să fie părtaşă la libertatea mării fiilor lui Dumnezeu. Căci știm că toată făptura împreună suspină și împreună are dureri până acum” (Romani 8, 21-22).

Acest suspin interior al creației este deopotrivă și imn de slavă adus lui Dumnezeu, în care imensitatea naturii aduce mărturie iconică despre imensitatea iubirii divine: „Gata este Tronul Tău de atunci, din veac ești Tu. Ridicat-au râurile, Doamne, ridicat-au râurile glasurile lor, ridica-vor râurile valurile lor cu glasuri de ape multe. Minunate sunt înălțările mării, minunat este întru cele înalte Domnul. Casei Tale se cuvine sfințenie, Doamne, întru lungime de zile”<sup>38</sup>. Liturghia celebrează astfel acest dor al creației după Creator, iar lumina pe care o instituie în lume transformă lumea în Biserică, spațiul în topos eshatologic, timpul în sărbătoare eternă a iubirii, viața oamenilor în pregustare doxologică a Împărăției: „Acoperit-a cerurile bunătatea Ta, Hristoase și de lauda Ta este plin tot pământul”<sup>39</sup>. Potirul este cerul sfinților întors spre oameni, revărsat în iubire pentru a purta în el Sângele Mielului lui Dumnezeu. Sfântul Disc este deci universul spațial și temporal concentrat liturgic, iar potirul este firmamentul interior al creației, întors spre Dumnezeu prin rugăciune și jertfă a umanității în Hristos.

Cinstitele Daruri aferosite lui Dumnezeu sunt purtate de Duhul Sfânt Care lucrează în tot timpul Liturghiei și sunt darul dumnezeiesc care este primit în Jertfelnicul cel mai presus de ceruri al lui Dumnezeu. Euharistia este așadar Trupul lui Hristos Cel înviat dăruit lumii și care se extinde în lume, și deopotrivă darul sfânt făcut de Dumnezeu umanității și de oameni lui Dumnezeu. Umanitatea dăruiește lui Dumnezeu prinosul ei cel mai prețios, umanitatea îndumnezeită a Mântuitorului care asumă în sine toată firea umană, iar Dumnezeu dăruiește pe Fiul Său, făcut Om pentru noi și în El umanitatea primește nemurirea: „Dumnezeule, Dumnezeul nostru Cel ce Pâinea cea cerească, hrana a toată lumea, pe Domnul și Dumnezeul nostru Iisus Hristos L-a trimis Mântuitor și Izbăvitor și Binefăcător, Care ne binecuvintează și ne sfințește pe noi, însuți binecuvintează această punere înainte și o primește pe dânsa întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri”<sup>40</sup>.

Darurile de la Proscomidiar sunt așadar pe pământ și în cer, realitate fizică văzută și spirituală nevăzută, pe altarul făcut de mâini omenești și în „Jertfelnicul cel mai presus de ceruri”. Euharistia, încă înainte de epicleză, este deja realitate unitivă în care se unesc cele cerești și cele pământești.

Apoi, preotul tămâiază Darurile și Sfânta Masă în chipul Crucii, rostind troparele de îngropare, care celebrează ubicuitatea ontologică și liturgică a lui Hristos Cel euharistic pe pământ și în cer: „În mormânt cu trupul, în iad cu sufletul, ca un Dumnezeu, în rai cu tâlharul și pe tron împreună cu Tatăl și cu Duhul ai fost Hristoase, toate umplându-le Cel ce ești necuprins”<sup>41</sup>.

<sup>38</sup> *Liturgher*, p. 117.

<sup>39</sup> *Ibidem*.

<sup>40</sup> *Ibidem* (rugăciunea punerii înainte), pp. 118-119.

<sup>41</sup> *Ibidem*, p. 120.

Liturgia întemeiază o falie teologică în temporalitate care a fost definit de Sfinții Părinți ca fiind *καιρός* adică timpul semnificativ, liturgic, umplut de veșnicie. Timpul potrivit pentru rugăciune și afierosire lui Dumnezeu nu mai rămâne timp obișnuit, ci se impregnează de sens veșnic în memoria lui Dumnezeu. Kairos este așadar inserția iubirii divine în timp care îl face născător de veșnicie. Timpul liturgic este așadar răspunsul afirmativ, *Fiat*-ul creației pentru Întruparea Fiului lui Dumnezeu, devenirea într-o nemurire și fecioria ontologică a persoanei umane. Sensul nașterii feciorelnice a lui Hristos din Maica Lui este acesta: firea omenască nu se nimicește la atingerea ei cu Dumnezeirea, ci devine ea însăși, cea după voia lui Dumnezeu. Această fire care are voință proprie, poate spune „da” unirii ipostatice a Logosului cu umanitatea, iar această afirmare a Vieții devine concepere a lui Dumnezeu în lăuntru de taină al firii.

În referatul Învierii Domnului, există un fragment care poate aduce mărturie asupra acestei realități teologice: „Iar Iisus, strigând iarăși cu glas mare, Și-a dat duhul. Și iată, catapeteasma templului s-a sfâșiat în două de sus până jos, și pământul s-a cutremurat și pietrele s-au despicat, mormintele s-au deschis și multe trupuri ale sfinților adormiți s-au sculat. Și ieșind din morminte, după învierea Lui, au intrat în cetatea sfântă și s-au arătat multora” (Matei 27, 51-53). În acest text, se arată falia eshatologică deschisă de moartea și Învierea lui Hristos. În lumina pascală a lui Dumnezeu, învierea finală a avut deja loc în Hristos, iar istoria este doar desfășurarea, extensia Lui în oameni până la sfârșitul veacului. Învierea Domnului este începutul sfârșitului, prima realitate a eshatonului final, Trupul înviat al lui Hristos fiind arvuna și matricea împărăției veșnice. În Hristos, istoria s-a consumat deja, a devenit clipă axiologică a veșniciei, iar Biserica este tocmai instituția și evenimentul îndumnezeirii în El a oamenilor liberi. Această falie în istorie este temeiul finalității lumii în veacul nesfârșit.

Orice om își împlinește vocația de născător de Dumnezeu duhovnicește, primind în el Pruncul dumnezeiesc prin Euharistie. În taina mariologică a unirii omului cu Dumnezeu, umanitatea integrală primește prin Liturghie fecioria timpului nou și integrator, născător de fidelitate, în care repetiția nu mai înseamnă monotonie și plictis, ci noutatea absolută a celor ce se iubesc cu iubirea infinită a lui Dumnezeu pentru noi. Cuvintele Axionului Adormirii Maicii Domnului exprimă această realitate eshatologică, dar care ia chip în mod sacramental pe sfintele altare ale inimilor omenești aflate în comuniune: „Biruiescu-se hotarele firii întru tine Curată Fecioară. Că nașterea feciorește și moartea arvunește viață. Ceea ce ești după naștere Fecioară și după moarte vie, mântuiești pururea, Născătoare de Dumnezeu, moștenirea ta – Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὄροι, ἐν σοὶ Παρθένε ἀχραντε, παρθελεύει γὰρ τόκος, καὶ ζῶν προμνηστεύεται θάνατος, Ἡ μετὰ τό κόν Παρθένος, καὶ μετὰ θάνατον ζῶσα, σώζοις αἰεὶ, Θεοτόκε, τὴν κληρονομίαν σου”<sup>42</sup>.

În Euharistie, fecunditatea spirituală a credincioșilor care nasc în ei înșiși duhovnicește pe Dumnezeu devine fecorie adică fidelitate înnoitoare și început

<sup>42</sup> *Catavasier*, p. 354.

dumnezeiesc continuu, iar moartea mistică prin pocăință și trăire a morții lui Hristos devine viață nemuritoare, moarte a morții și înviere a vieții.

Timpul liturgic operează această devenire a omului în *homo liturgicus* pentru care viața devine o permanentă celebrare a unirii dintre Dumnezeu și om. Sărbătoarea creștină este așadar icoana umanității festale, iar omul este sărbătoarea lui Dumnezeu – *homo festum*: „Bucurie se face în cer pentru un păcătos care se pocăiește” (Luca 15, 10).

#### 4. Liturghia Cuvântului

Noua structură interioară a timpului umanizat și îndumnezeit în Euharistie se exprimă chiar din primele cuvinte pe care diaconul le rostește cerând binecuvântarea pentru Sfânta Liturghie: „Vremea este a sluji Domnului, binecuvintează Părinte – Καιρός του ποιήσαι τω Κυρίω. Δέ' Αγιε εulόγησον”<sup>43</sup>. Aceste cuvinte traduse și prin „Vreme este a face Domnului” înseamnă deopotrivă în limba greacă: „Vreme este ca Domnul să lucreze” arătând că prin Euharistie, cerul și pământul lucrează sinergic și unitiv pentru clădirea Împărăției lui Dumnezeu. Liturghia este o lucrare a lui Dumnezeu în oameni și o lucrare a oamenilor în Dumnezeu. Ea este darul de nuntă al firii umane dăruit de Dumnezeu.

Binecuvântarea Sfintei Liturghii ca și celelalte binecuvântări inițiale ale Sfințelor Taine exprimă ținta finală a Euharistiei: aceea de a edifica Împărăția Sfintei Treimi în lume: „Binecuvântată este Împărăția Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”<sup>44</sup>. Structura umanității liturgice și a cosmosului întreg este așadar icoană a Treimii în iubire. De aici, vom vedea că întregul demers expresiv al Liturghiei gravitează în jurul acestei Taine a unirii omului cu Sfânta Treime. Euharistia este rugăciunea Bisericii către Tatăl ceresc pentru ca Acesta să trimită Duhul Cel Sfânt Cel Ce transformă pâinea și vinul euharistice în Trupul și Sângele Fiului lui Dumnezeu: „Dumnezeiasca Liturghie face ca organismul întregului univers să funcționeze treimic. Întemeiază pe funcționarea treimică întreaga fire”<sup>45</sup>.

Sfânta Liturghie nu este doar o slujbă către Dumnezeu din partea oamenilor care cer ceva de la El. Ea este realizarea integrală a vocației cerului și a pământului de a deveni una în Hristos. Liturghia nu pornește de pe pământ și urcă spre cer, ci izvorăște din inima lui Dumnezeu și îndumnezeiește inimile oamenilor. De aceea, rugăciunea ei este „respirația Duhului Sfânt” în oameni (Sf. Teofan Zăvorâtul): „Căci noi nu știm cum să ne rugăm, ci Însuși Duhul se roagă în noi cu suspine negrăite” (Romani 8, 26). De aici și conștiința neconținută a Bisericii că rugăciunea este „Însuși Dumnezeu Care lucrează toate în toți”<sup>46</sup>. Biserica nu se roagă așadar doar pentru sine, ci pentru întreaga creație, văzută sau nevăzută:

<sup>43</sup> *Liturghier*, p. 122

<sup>44</sup> *Ibidem*, p. 125.

<sup>45</sup> Arhim. Vasilios, *Intrarea în Împărăție*, Deisis, 1997, p. 81.

<sup>46</sup> Sf. Grigorie Sinaitul, *Capete la acrostih*, cap. 113, în *Filocalia românească*, vol. VII, p. 192.

„Pentru pacea de sus – *ανοθεν ειρήνη* și pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm”<sup>47</sup>.

Timpul ca rugăciune a făpturii este așadar o pregătire a firii pentru Liturghia veșnică a veacului viitor, pentru că Liturghia este un rai profetic și temporal, iar raiul este o Liturghie veșnică. Rugăciunea îmbrățișează toată creația, îngerii și oamenii, toate viețuitoarele și stihiiile acestei lumi și a celeilalte, cele din afară și cele interioare, trecutul și viitorul și vremea însăși ca expresie a ordinii dumnezeiești și providențiale a făpturii: „Bună întocmirea văzduhului, îmbelșugarea roadelor pământului și pentru vremuri cu pace, Domnului să ne rugăm”<sup>48</sup>.

Ecfonisul ecteniei celei mari „Că Ție se cuvine toată slava, cinstea și închinăciunea, Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor” trebuie interpretat în teologia sa profundă. Toate binecuvântările Bisericii se sfârșesc cu această expresie „acum și pururea și în vecii vecilor – *νυν και αει και εις τους αιωνας των αιωνων*”. Aceste cuvinte îmbrățișează în sine toată structura universului creat: „acum” este prezentul prezenței noastre în timp și spațiu, clipa tranzitorie și lipsită de substanță care exprimă trecerea noastră prin lume. „Pururea” exprimă eonul, adică timpul nemiscat și stabil al alegerii definitive a vieții, starea în care petrec îngerii și starea sufletului după moarte, timpul înfășurat în libertatea exprimată definitiv. Iar „vecii vecilor” sunt veacurile nesfârșite și dumnezeiești ale domniei lui Hristos Cel eshatologic, eternitatea împărtășită de după Judecata finală. Rugăciunea liturgică trece astfel pentru toate hotarele firii și pătrunde prin Duhul Sfânt în inima creației nu numai ca prezent și trecut, ci și în viitorul ei absolut.

Exprimarea liturgică a omului în timp atinge eternitatea, iar lumina pe care acesta o transmite de la Dumnezeu lumii prin Liturghie străpunge hotarele firii și se odihnește în lumina necreată a Dumnezeirii, „în vecii vecilor”. Omul are vocație doxologică treimică: „Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh” veșnică, pentru că slava lui Dumnezeu, adică harul Său de lumină, nu este oprită de limitele vieții create, ci trece prin viață și prin moarte și poartă cu sine persoana umană devenită lumină prin smerenie și slavă.

*Acum*-ul temporalității friabile prin neputință și ispită se convertește în Liturghie într-o realitate euharistică, una care exprimă, asumă și dăruiește veșnicia de iubire a lui Dumnezeu. Clipa prezentă restaurată liturgic prin rugăciune devine „pars pro toto” (partea include, explică și asumă întregul) pentru întreaga istorie de durere și de bucurie a neamului omenesc. Rațiunile limitative ale acestei lumi „totum pro parte” (adică totul poate explica partea) sunt biruite de legea unică a iubirii care poate răsturna limitările cantitative ale lumii și poate instaura domnia iubirii, adică primatul calitativ al dăruirii de sine în clipa eternă a lui Dumnezeu.

Neschimbarea Dumnezeirii consistă tocmai în clipa eternă a existenței Sale desăvârșite și simultane, în care iubirea se revarsă integral și plener în ungherele firii și umple de veșnicie umanitatea care alege liber veșnicia. Clipa liturgică concentrează

<sup>47</sup> *Liturghier*, p. 126.

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 126.



euharistic această iubire infinită și o dăruiește, pe măsura puterii omenești de-a o primi, revărsându-se fără condiționări în întregul univers.

Această structură eshatologică a creatului „pars pro toto” este evidentă în dăruirea euharistică a lui Hristos celor ce-L iubesc: Împărtașania este Însuși Hristos, prezent integral în fiecare firimitură de pâine euharistică și în fiecare picătură de vin euharistic. Mai bine zis, fiecare firimitură și fiecare picătură este Hristos întreg, întrupat, transfigurat, răstignit și înviat în sufletul nostru care devine Betleem al smereniei, Tabor al luminii, Golgotă a lacrimilor și Mormânt purtător de viață al lui Dumnezeu. Imensitatea de Euharistii de pe cuprinsul acestei lumi nu diminuează sau împarte integralitatea hristologică a Euharistiei, ci Dumnezeu devine mereu și în mod unic Om prin Duhul Sfânt, și Se dăruiește mereu pe Sine în Euharistie ca viață nemuritoare a lumii: „Eu am venit ca viață să aibă și din belșug să aibă” (Ioan 10, 10).

Partea devine matrice a întregului și exprimă tendința întregului spre unitate. Teologia mistică tinde spre exprimarea unirii fără amestecare cu Dumnezeu, în care Creatorul tuturor celor ce sunt devine Om pentru milostivire, iar omul devine ceea ce iubeste, adică Dumnezeu după har. Teologia părții ca expresie a întregului semnifică astfel taina unirii tuturor în simplitatea infinită a iubirii dumnezeiești: „Strigat-am către Tine, Doamne, zis-am: Tu ești nădejdea mea, partea mea ești Tu în pământul celor vii – μερίς μου ἐν γῆ ζώντων” (Psalm 141, 5).

Liturghia este așadar o morfologie a nemuririi pentru că ea operează în toate structurile creatului această transfigurare, fără a-i desființa legile firești: timpul liturgic asumă și dăruiește eternitatea, spațiul eclesial exprimă și transcende universul, referatul biblic integrează în sine istoria, umanitatea devine *macrocosmos*, pâinea devine Hristos Cel euharistic, orizontul devine nemărginire, omul devine Dumnezeu după har.

Între Antifoanele Liturghiei (numite astfel pentru că ele sunt cântate antifonic, adică alternativ între străni<sup>49</sup>), preotul rostește ectenia mică (de două ori după fiecare Antifon) care concentrează în sine cererile esențiale ale Bisericii<sup>50</sup>. Repetiția acestor cereri este expresia stăruinței și a privegherii liturgice a Bisericii care deși repetă cuvintele doxologice, se înnoiește prin harul Duhului Sfânt și semnificația acestor cuvinte, care se întrupează într-un suflet mereu nou, este tot mai profundă și mântuitoare. Acesta este sensul cuvintelor de început ale ecteniei mici, prin care preotul arată funcția liturgică a timpului de repetare mistică a „cuvintelor vieții veșnice” (Ioan 6, 68): „Iară și iară – ετι και ετι cu pace Domnului să ne rugăm”<sup>51</sup>.

<sup>49</sup> Pr. Prof. Dr. Petre Vintilescu, *op. cit.*, p. 169.

<sup>50</sup> Hugh Wybrew, *op. cit.*, p. 258 vorbește despre cele trei rugăciuni antifonale găsite în Manuscrisul Barberini gr. 336, datat în jurul anului 800. Este simptomatic faptul că în timp ce Occidentul eclesial creștin își făurea structura politică imperială prin *Carolus Magnus*, Biserica bizantină își formula definitiv Liturghia, ca fiind apexul și ei teologic și social.

<sup>51</sup> *Liturghier*, p. 128.

O altă dimensiune teologică semnificantă pentru structura Liturghiei ca transfigurare a timpului în eternitate este aceea că fiecare ectenie (succesiune de cereri liturgice, care desfășoară diversitatea dorințelor și nevoilor umane, fără a deveni cazuistică) din cultul liturgic se sfârșește cu invocarea Născătoarei de Dumnezeu și a tuturor sfinților, care și-au dăruit viața lui Hristos, pentru ca rugăciunea lor să devină cale a rugăciunii noastre spre a ne dăruia pe noi înșine și unii pe alții și toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu: „Pe Preasfânta, curata, preabinecuvântata, slăvita Stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoarea și pururea Fecioara Maria, cu toți sfinții pomenindu-o, pe noi înșine și unii pe alții și toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm”<sup>52</sup>.

Această ectenie a suferit o mutație, și anume, prima ei parte „Pe Preasfânta, curata, preabinecuvântata, slăvita Stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoarea și pururea Fecioara Maria, cu toți sfinții pomenindu-o”, din rațiuni de pietate a credincioșilor (care au dorit să cânte Maicii Domnului: „Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu mântuiește-ne pe noi”), s-a separat de următoarea: „pe noi înșine și unii pe alții și toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm”. Ba mai mult, din rațiuni repetitive neteologice, gerunziul liturgic „pomenindu-o” a devenit conjunctivul „să o pomenim” care oprește fraza liturgică, în care autorul Sfintei Liturghii vrea să spună că pomenindu-o pe Maica Domnului și pe toți sfinții – care și-au dăruit viața lui Hristos – și noi, pe noi înșine și unul pe altul ne dăruim în Liturghie viața noastră în eternitatea lui Dumnezeu. Dincolo de aceasta, gerunziul liturgic exprimă continuitatea doxologiei în Biserică, „pomenindu-o –  $\mu\nu\eta\mu\omicron\nu\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\omicron\nu\tau\epsilon\varsigma$ ” fiind realitatea netrecătoare și neschimbătoare a Bisericii, care nu pomeneste pe Maica Domnului doar în ectenii, ci în toată viața ei. Liturghia greacă originală nu separă cele două părți ale frazei, folosește dintru început gerunziul liturgic semnificant teologic „pomenindu-o –  $\mu\nu\eta\mu\omicron\nu\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\omicron\nu\tau\epsilon\varsigma$ ” care exprimă lucrarea însăși a Bisericii și fundamentul însuși al Liturghiei – așa cum vom vedea și cântarea „Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu mântuiește-ne pe noi” este cântată pe fundal. Expresia „cu toți sfinții să o pomenim” obnubilează sensul ecteniei (pomenindu-o pe Maica Domnului și pe sfinți, ne dăruim și noi viața lui Hristos asemenea lor) și din rațiuni de simetrie aparentă desființează sensul gerunziului liturgic ca fiind continuitate a Bisericii în doxologie. Această realitate este expresă imediat după epicleză, atunci când preotul rostește cuvintele: „Și să fie milele marelui Dumnezeu și Mântuitorului nostru, Iisus Hristos cu voi cu toți” răspunzându-i-se „Și cu duhul tău” și apoi diaconul rostește: „Pe toți sfinții pomenindu-i, iară și iară cu pace Domnului să ne rugăm”<sup>53</sup>. De altfel, chiar acest „pomenindu-o” folosit de preoții mai în vârstă exprimă eternitatea care inundă timpul prin intermediul pomenirii liturgice, care devine continuitate iconică a slavei lui Dumnezeu. Un studiu teologico-liturgic despre prezența și semnificația gerunziului liturgic în cult ar putea deschide noi perspective asupra sensului Liturghiei ca intrare în sărbătoarea veșnică a Liturghiei cerești.

<sup>52</sup> *Ibidem*, p. 127.

<sup>53</sup> *Liturghier*, p. 169.

Rugăciunile rostite de preot în timpul cântărilor antifonice conțin și ele câteva referiri cu impact semantic la tema temporalității liturgice. Astfel, rugăciunea preotului din timpul Antifonului al doilea (compus după tradiție de Împăratul Iustinian), care va fi repetată la *Rugăciunea Amvonului* vorbește despre pleroma eclesială și despre moștenirea lui Dumnezeu: „Doamne Dumnezeul nostru mântuiește poporul Tău și binecuvintează moștenirea Ta; plinirea Bisericii Tale o păzește – Κύριε, ο Θεός ημών, σώσον τον λαόν σου και ευλόγησον την κληρονομίαν σου, το πλήρωμα της εκκλησίας σου φύλαξον, sfintește pe cei ce iubesc podoaba casei Tale. Tu pe aceștia îi preamărește cu dumnezeiască puterea Ta și nu ne lăsa pe noi cei ce nădăjduim întru Tine”<sup>54</sup>. Această rugăciune reia în cheie hristologică o expresie liturgică davidică: „Mântuiește poporul Tău și binecuvintează moștenirea Ta; paște-i pe ei și-i ridică până în veac” (Psalm 27, 12). Umanitatea este moștenirea – κληρονομία<sup>55</sup> lui Dumnezeu, iar pleroma sau plinătatea Bisericii sunt persoanele umane care o conțin. Limbajul biblic folosește lexemul „το πλήρωμα” pentru a exprima vocația și ținta unei realități în voia lui Dumnezeu: „Al Domnului este pământul și plinirea lui, lumea și toți cei ce locuiesc într-însa” (Psalm 23, 1). Pleroma pământului este umanitatea care asumă și transfigurează în sine pământul, devenind „pământul celor vii”. „Plinirea Bisericii” este așadar umanitatea eclesială care este consacrată lui Dumnezeu pentru a deveni moștenirea Lui veșnică.

Antifoanele Sfintei Liturghii sunt așadar temeuri biblice ale prezenței lui Hristos în Biserică „până la sfârșitul veacului” (Matei 28, 20). Ele reiterează *trama* umanității lui Hristos ca fundament al slujirii liturgice.

Antifonul al treilea constă în cântarea Fericirilor (Matei 5) rostite de Hristos, ca apex teologic al kerigmei christice și ca o chintesență a Legii celei noi. În această cântare a Bisericii se exprimă dorul stăruitor al omului după fericire, ca împlinire a ființei prin iubire și bunătate. Fericirea este ținta vieții umane, iar intuiția ca reflex spiritual al conștiinței, așteaptă și pregustă fericirea veșnică în Liturgia Bisericii. Aici, rațiunile firii se împlinesc în orizontul lor dumnezeiesc și semintele originare ale umanității își vădesc fecunditatea: Liturgia ca smerenie, plângere, blândete, dreptate, milostenie, curăție, pace, martiriu. Hristos avertizează lumea că fericirea nu este posesie și exclusivitate, ci ființă și dăruire de sine în iubire. El răstoarnă temeliile false ale obsesiilor umane, afirmând că nu mândria, ci „sărăcia cu duhul”, nu veselia, ci plânsul, nu dorința de putere, ci blândetea, aduc fericirea veșnică.

Tensiunea unitivă dintre timp și eternitate este afirmată și în rugăciunea Antifonului al treilea, în care preotul și Biserica cer cele mai importante lucruri pentru veacul de acum și pentru cel ce va să fie: „Însuși și acum plinește cererile cele de folos ale robilor Tăi, dându-ne nouă în veacul de acum cunoștința adevărului Tău și în cel ce va să fie viață veșnică dăruindu-ne”<sup>56</sup>.

<sup>54</sup> *Ibidem*, p. 129.

<sup>55</sup> *Η Θεία Λειτουργία του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου*, Εκδοση 5η, Αδελφοί Θεολογών Η ΖΩΗ, Αθήνα, 1995, p. 20.

<sup>56</sup> *Liturghier*, p. 130.

Intrarea cu Sfânta Evanghelie, o reminiscență liturgică a Intrării Episcopului cu Sfânta Evanghelie în altar (din ritualul Bisericii primare) semnifică pentru unii teologi ieșirea la propovăduire a Mântuitorului. Și aceasta întrucât acest ritual este antecedent citirilor biblice din Apostol și Evanghelie. Sensul teologic al „intrării celei mici” este de asemenea și acela al intrării lui Hristos prin Evanghelie în inima fiecărui credincios „Credința vine prin auzire” (Romani 10, 17) și în mijlocul Bisericii Sale.

Intrarea este și înconjurarea mistică a Sfintei Mese și a Altarului cu Sfânta Evanghelie pentru a arăta caracterul integral și cosmic al Liturghiei mântuitoare. Acesta este și mesajul rugăciunii Intrării rostite de preot: „Stăpâne Doamne, Dumnezeu nostru, Cel ce ai așezat în ceruri cetele și oștile îngerilor și arhanghelilor spre slujba slavei Tale, fă ca împreună cu intrarea noastră, să fie și intrarea sfinților îngeri care slujesc împreună cu noi și împreună slăvesc bunătatea Ta...”<sup>57</sup>. Vohodul cel mic este așadar intrarea umanității liturgice în realitatea cerească a Liturghiei veșnice, unde îngerii și sfinții săvârșesc slujba slavei lui Dumnezeu.

Liturghia devine astfel prin Evanghelie intrarea (εἰσοδος) umanității în Împărăție<sup>58</sup>. Și aceasta pentru că ea este Însuși Hristos extins temporal și doxologic: „Eu sunt strunga oilor – ἡ θύρα τῶν προβάτων” (Ioan 10, 7) și „Eu sunt ușa. De va intra cineva prin Mine se va mântui, și va intra și va ieși, și pășune va afla” (Ioan 10, 9). Intrarea și ieșirea în Hristos sunt deci Liturghia care se desfășoară temporal, are început și sfârșit, dar dăruiește nesfârșirea și începutul veșnic al luminii necreate.

Binecuvântarea de la intrarea cu Sfânta Evanghelie arată acest nou eon eclesial în care omul devine *alter Christus* și intră întru „bucuria Domnului” pentru veșnicie: „Binecuvântată este intrarea sfinților Tăi, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”<sup>59</sup>.

Chemarea întregii Biserici și fiecărei persoane în parte de a deveni Trupul lui Hristos este evidentă și în cântarea întreit sfântă, în care sfințenia Treimii este cheia înțeleșului întregului univers, în care slava adusă lui Dumnezeu se identifică în istorie cu viața însăși a lumii. Cosmosul devine astfel o liturghie creată în care recunoașterea Dumnezeirii Sfinte „Sfinte Dumnezeule” dăruiește darul creaturii de a vedea în mod spiritual lucrarea și puterea Sfintei Treimi („Sfinte tare”) care dăruiește viață eternă umanității drept slăvitoare: „Sfinte fără de moarte”<sup>60</sup>, prin milos-tivirea și iubirea pe care Ea o are pentru noi „miluiește-ne pe noi”. Imnul Τρισάγιον este o evidentă din arheologia primară a Bisericii și are deopotrivă un înțeleș mistic treimic<sup>61</sup>, în care Dumnezeu Tatăl, Izvorul Dumnezeirii (Πατήρ Θεός) după expresia Sf. Dionisie Areopagitul, dăruiește puterea Sa iubitoare Fiului Celui jertfit pentru noi și Care S-a vădit prin Înviere mai tare decât moartea și eternitatea

<sup>57</sup> *Ibidem*, pp. 130-131.

<sup>58</sup> Arhimandritul Vasilios, *Intrarea în Împărăție*, Deisis, Sibiu, 1996.

<sup>59</sup> *Liturghier*, p. 131.

<sup>60</sup> Oscar Cullman în „Christ and time”, p. 112, spune că „Oriunde e opera Duhului, acolo e suflul eternității”.

<sup>61</sup> Hugh Wybrew, *op. cit.*, p. 259.

Lui o dăruiește prin Duhul Sfânt Care Îl împrăziă pe Hristos în inima persoanelor umane și clădește Biserica lui Hristos, Trupul Lui, „Stâlpul și temelial ade-vărului” (I Timotei 3, 15), adică începutul și sfârșitul nesfârșit al creației celei noi, umanitatea înveșnicită prin îndumnezeire (θεώσις).

Rugăciunea pe care preotul o rosteste în timpul *Trisaghion*-ului<sup>62</sup> este un memorial al creației lumii din neființă la ființă ca fundament al creației continue în viața sfinților care devin „pietre vii” în Biserica lui Hristos: „Dumnezeule Cel Sfânt, Care întru sfinți Te odihnești, Cel ce cu glas întreit sfânt ești lăudat de serafimi și slăvit de heruvimi și de toată puterea cerească închinat; Cel ce dintru neființă întru ființă ai adus toate, ...Cel ce ne-ai învrednicit pe noi smeriții și nevrednicii robii Tăi, și în ceasul acesta, a sta înaintea slavei sfântului Tău jertfelnic și a-Ți aduce datorita închinare și preaslăvire ...și ne dă nouă să slujim Ție cu cuvioșie în toate zilele vieții noastre”. „Ceasul de acum” adică ora liturgică este așadar concentrarea mistică a istoriei în care creația, providența și consumarea lumii sunt cuprinse datorită eternității lui Dumnezeu care îmbrățișează trecutul, prezentul și viitorul umanității.

Citirile din Apostol și Evanghelie sunt Însuși Hristos Care se dăruiește prin κέριγμα, El fiind Logosul necreat al Tatălui care poate descoperi rațiunile (λογoi) creației în inteligibilitatea calitativă a credinței. De aceea, Origen afirmă fără echivoc dăruirea lui Hristos în Liturghie atât sub formă de Cuvânt creator în Evanghelie, cât și ca Pâinea „cea veșnică”: „Noi ne împărtășim de Hristos atât prin Cuvânt, cât și prin Pâine”<sup>63</sup>. Origen pleacă de la afirmația Sfântului Ioan Teologul din prologul Evangheliei a IV-a: „Și Cuvântul S-a făcut trup (Carne) – Καὶ Λόγος σαρκὶ ἐγένετο” în care Hristos-Cuvântul Cel veșnic al lui Dumnezeu devine Trup. Euharistia este așadar extensia Întrupării lui Hristos – Logosul care devine Trup în Pâinea euharistică. Sălășluirea în noi a Verbului Care a devenit „carne” întâmplată ἐφάπαξ – o dată pentru totdeauna „at plenitudo temporis – la plinirea vremii” (Galateni 4, 4) devine efectivă în Euharistie în care noi devenim Hristos eclesial, hrănindu-ne cu Trupul Lui dumnezeiesc: „Et Verbum caro factum est et habitavit in nobis”. Prin Întrupare, Logosul nu încetează să mai fie Logos, ci dăruiește rațiunilor lumii sensul lor veșnic: acela al unirii omului cu Dumnezeu prin Hristos, Verbul întrupat, Mediatorul etern dintre creatură și Creator.

Evanghelia deschide Bisericii Izvorul neîncetat al cunoașterii dumnezeiești, adică Duhul Sfânt, apa cea vie care devine în om „izvor de apă săltătoare ἀλλουμένη spre viața veșnică” (Ioan 4, 14). De aceea, cuvântul Evangheliei este mereu actual și mereu nou, pentru că exprimă o realitate veșnică, în care iubirea infinită a lui Dumnezeu lucrează noutatea eternă a îndumnezeirii, urcușul „din slavă în slavă” (II Corinteni 3, 18).

De-abia după citirea pericopei evanghelice, Biserica se poate ruga stăruitor pentru fiecare categorie calitativă de credincioși, vii sau morți, „de aici și de pretutindeni”<sup>64</sup>, de „acum și pururea”. Răspunsul întreit al comunității liturgice la fiecare

<sup>62</sup> Cf. Hans Joachim Schultz, *op. cit.*, pp. 161-163.

<sup>63</sup> Origen, *Commentary on the Gospel of Matthew*, cap. 14, Ante Niceene Fathers, Vol. IX, <http://www.sacred-texts.com/chr/ecf/009/index.htm>

<sup>64</sup> *Liturghier*, p. 140.

cerere a preotului: „Doamne miluiește” afirmă această trezvie (νέψις) și stăruință a Bisericii pentru a primi harul Sfântului Duh, adică mila pentru viață și nemurire. Speranța Bisericii, ca actualizare a viitorului prin credință, este aceea că Dumnezeu îi păzește pe toți oamenii în lumina Lui cea netrecătoare, iar memoria umanității supraviețuiește în veacul de apoi, păstrându-se în mintea lui Dumnezeu. Acesta este sensul cuvintelor „Veșnica pomenire – Αἰωνία ἡ μνήμη”<sup>65</sup> care sunt cântate de întreaga Biserică, atunci când, după rugăciunea de dezlegare a celor adormiți, credincioșii poartă în mâni „pomenile”, adică pâinile afierosite pentru pomenirea morților, legându-le în mâini, ca pe niște prunci care au nevoie de odihna lui Dumnezeu. Rugăciunea pentru odihna celor repausați este așadar și fundamentul existenței lor veșnice în lumina cea neapusă a Treimii.

După ectenia cererii stăruitoare și ectenia pentru cei adormiți, Biserica experimentează poarta ei de intrare în credință<sup>66</sup>. Ectenia celor chemați (catehumenilor) este rugăciunea prin care Biserica se roagă ca harul Duhul Sfânt să rodească fecunditatea ei spirituală, prin creștinarea celor care vor „să intre în viață” (Matei 19, 17). Ectenia celor chemați este de altfel și o permanentă memorie eclesială a intrării noastre în Biserică și arată porțile mereu deschise prin Înviere ale Bisericii și ale Împărăției lui Dumnezeu, care este plinirea acesteia. În timpul cererilor acestei ectenii, preotul deschide și binecuvintează Sfântul Antimis, care este icoana sacramentală a Altarului de Jertfă al lui Hristos și topos-ul liturgic în care succesiunea apostolică și autoritatea euharistică sunt prezente.

## 5. Liturghia Pâinii

Hristos Se numește pe Sine „pâinea cea vie care s-a pogorât din cer” (Ioan 6, 51), prin aceasta instituind realitatea euharistică a lumii și necesitatea hrănirii din Dumnezeu. Hrănirea devine așadar icoana vieții nemuritoare și poartă în ea, la modul axial, prezența lui Hristos întreg în Darurile euharistice. Vocația hrănirii umane este așadar nemurirea și viața, iar fiecare masă este icoana acestui ospăț ceresc și veșnic în Împărăția iubirii treimice.

După ieșirea catehumenilor, urmează ectenia celor credincioși, prin care poporul este inițiat în Taina care va avea loc. Existența așa numitei *disciplina arcani* în primele veacuri creștine era necesară din considerente istorice și culturale în care adversitatea mediului social genera în Biserica creștină o atitudine rezervată. Ieșirea catehumenilor în acest moment al Liturghiei este și semnul faptului că Euharistia ca respirație mistică și liturgică a Bisericii nu poate fi primită decât de cei care au primit plinătatea Bisericii prin Botez<sup>67</sup>.

Dacă doritorii de a intra în Biserică pot asculta cuvintele credinței din Apostol și Evanghelie, nu se pot împărtăși cu Hristos decât cei ce au murit și au înviat sacramental împreună cu El prin Botez, și au devenit Biserici și mădulare ale Trupului Său – Biserica. Rugăciunea preotului pentru credincioși conține și o

<sup>65</sup> *Liturghier*, p. 142.

<sup>66</sup> Hugh Wybrew, *op. cit.*, 254.

<sup>67</sup> *Ibidem.*, p. 259.

cerere ca Dumnezeu să înveșnicească imnul de slavă adus Lui de către credincioși: „Și ne învrednicește pe noi, pe care ne-ai pus întru această slujbă a Ta, cu puterea Duhului Tău Cel sfânt, ca fără de osândă și fără de sminteală, întru mărturia curată a cugetului nostru, să Te chemăm pe Tine în toată vremea și în tot locul și auzindu-ne pe noi, milostiv să ne fii nouă întru mulțimea bunătății Tale”<sup>68</sup>.

Repetiția și multiplicitatea își pierd dimensiunea de monotonie și absurd, și devin prin rugăciune o respirație aducătoare de viață a Bisericii, prin care ea primește pe Duhul Sfânt, așa cum trupul primește neconținut aerul necesar vieții trupesti. Sufletul nu încetează și nu obosește niciodată să ceară rugăciune, așa cum trupului nu-i prisosește niciodată aerul pe care-l respiră. Dinamismul vieții spirituale este așadar reprezentat iconic în însăși sintaxa creatului în care absența legăturii dintre materia vie cu natura care-o înconjoară este de neconceput. În același mod, dar mai dumnezeiesc, sufletul se hrănește prin rugăciune neconținută, iar repetiția cuvintelor simple ale invocării milei dumnezeiești – ridicată la nivel de cheie hermeneutică a trăirii mistice în isihasm – precum „Doamne miluiește” sau „Amin” deschide persoanei umane intrarea în permanența spirituală a unirii mereu noi cu Dumnezeu: „Iarși și de multe ori cădem la Tine și ne rugăm Ție”<sup>69</sup>. Temporalitatea repetitivă este așadar resortul interior al intrării în lumina cerească a iubirii treimice. Omul, pentru a se pregăti de marea taină a veacurilor – Euharistia, trebuie să-și convertească metanoic firea și timpul, să le înnoiască prin rugăciune (troparul Născătoarei de Dumnezeu la Acoperământul Maicii Domnului): „prin tine firea și timpul se înnoiesc”.

Dinamismul acestei lucrări repetitive și stăruitoare are ceva din privegherea sfinților și din așteptarea lor în „sânul lui Avraam”: „Și strigau cu glas mare și ziceau: Până când, Stăpâne sfinte și adevărate, nu vei judeca și nu vei răzbuna sângele nostru, față de cei ce locuiesc pe pământ?” (Apocalipsa 6, 10). Sfinții grăbesc istoria spre veșnicie prin veșnicia care locuiește în ei temporal (în această viață) și eonic (în așteptarea de după moarte, între Judecata particulară și cea universală).

Plinirea acestei dinamici a Liturghiei este lucrarea vieții veșnice, unde „Domnul Dumnezeu Atotputernicul, este Templul” (Apocalipsa 21, 22). „Lucrarea Cuvântului, cea a Duhului și cea a Liturghiei coincid: ele devin imediate. Biserica devine Împărăție. Între timp *Duhul și Mireasa*, nu zic: așteptați și contemplați, într-o atitudine de extaz static sau de *theoria* imobilă, ci: veniți! (Apocalipsa 22, 17)”<sup>70</sup>.

După ecteniile pentru catehumeni și credincioși, urmează *Cântarea heruvimică*, în care preotul și credincioșii se pregătesc pentru marea Jertfă a Mielului lui Dumnezeu. Preotul înconjoară cu cădelnița Sfântul Altar (care semnifică Mormântul lui Hristos) și cădește toată Biserica, integrând astfel Liturghia dintr-un anumit timp și loc în Liturghia cerească a îngerilor și sfinților lui Dumnezeu. Euharistia are așadar caracter profetic-sacramental și substanțial-liturgic.

Biserica lui Dumnezeu trebuie să se înalțe de pe pământul „grijiilor lumesti” și să ajungă spiritual la conștiința doxologică a Heruvimilor cei cu ochi mulți care

<sup>68</sup> *Liturghier*, p. 145.

<sup>69</sup> *Ibidem*, p. 147.

<sup>70</sup> Constantin Andronikof, *Le sens de la liturgie*, p. 193.

străjuiesc Tronul lui Dumnezeu. Umanitatea eclesială devine astfel sobor heruvimic care oglindește și asumă Taina veacurilor și a veșniciei: iubirea lui Dumnezeu pentru oameni. Dimensiunea iconică și substanțială a cultului liturgic este arătată prin afirmația „noi care pe Heruvimi cu taină închipuim și făcătoarei de viață Treimi întreit sfântă cântare aducem, toată grija cea lumească acum să o lepădăm, ca pe Împăratul tuturor primim, pe Cel în chip nevăzut înconjurat de cetele îngerești. Aliluia. Aliluia. Aliluia”.

Închipuirea pe care comunitatea Bisericii o realizează este de fapt demersul iconografic de scriere mistică a Cuvântului lui Dumnezeu în inima omului: „Οι τα Χερουβείμ μυστικώς εικονίζοντες”. Duhul Sfânt este Dumnezeiescul iconar care pictează și scrie în suflete taina Prea Sfintei Treimi. Această prezentă a „mâinilor lui Dumnezeu” în viața omului este temeiul drepte slăviri și al imnul trisaghion închinat Sfintei Treimi: „και τη ζωοποιώ Τριάδι τον προσάγιον ύμνον προσόδοντες”. Demersul doxologic al umanității de a cânta întreit sfânta cântare adusă Treimii este rodirea Sfintei Treimi în inima omului care a închipuit iconic tronul de Heruvimi al cerului și a lepădat orice legătură a trupului sau a lumii pentru a primi pe Mielul lui Dumnezeu în el: „πάσαν την βιοτικήν αποθώμεθα μέροςιναν”.

Heruvicul este așadar înălțarea mistică a Bisericii din tina grijilor lumesti spre cerul liturgic al Împărăției lui Dumnezeu. De aici încolo, mintea Bisericii se află atîntită numai spre Tronul slavei divine. Consecința acestei înălțări mistice și liturgice este înconjurarea mistică a Altarului lui Dumnezeu, adică urcușul ontologic „din slavă în slavă” spre cerurile fără de număr ale iubirii dumnezeiești. Dumnezeu este „în chip nevăzut înconjurat de cetele îngerești - ταις αγγελικαίς αοράτως δορυφορούμενον τάξεοιν”. Înconjurarea nevăzută a Împăratului tuturor este de fapt procesiunea de apropiere ontologică de sânul Sfintei Treimi, într-o spirală valorică a iubirii în care persoana umană aflată în comuniune înaintează la infinit apropiindu-se de Dumnezeu și de ceilalți oameni: „Expresia acestui dinamism pe care îl trăim în Liturghie, mobilizează gestul, nu numai intenția. Pocăința inițială este deja o *deplasare*. Accesul final în Împărăție se obține chiar prin luptă (cf. Matei 11, 12: η βασιλεία βιάζεται)”<sup>71</sup>.

În rugăciunea sa din timpul Heruvicului, preotul se roagă să fie învrednicit a jertfi Cinstitul Trup și Dumnezeiescul Sânge ale Mântuitorului<sup>72</sup>. Biserica primește așadar binecuvântarea cerească pentru a primi Darul jertfelnic al lui Dumnezeu, în care Hristos este Jertfă și Jertfitor, Alfa și Omega, Început și Sfârșit al tuturor. În Jertfă lui Hristos realizată o dată pentru totdeauna, nu există nici o exterioritate sau obiectivare a realității jertfite, ci Hristos, Arhiereul Cel veșnic Se aduce jertfă pe Sine Însuși, dăruind umanității libere nemurirea prin Înviere. Euharistia este așadar realitatea veșnică a dăruirii Fiului către Tatăl pe care Biserica o primește din mâinile lui Hristos, „Păstorul și Mielul”<sup>73</sup>. Dacă noțiunea de jertfă în istoria lumii are întotdeauna ceva de alteritate, omul dăruiește din cele

<sup>71</sup> *Ibidem*, p. 191.

<sup>72</sup> Hans Joachim Schultz, *op. cit.*, pp. 164-165.

<sup>73</sup> *Molitfelnicul* (Rugăciunea de dezlegare a păcatelor), p. 299.



ale sale lui Dumnezeu. Jertfa mântuitoare a veacurilor săvârșită de Hristos este Sacrificiul de Sine al lui Dumnezeu întrupat prin care moartea și Învierea Lui devin ale întregii lumi, schimbând hotarele creației și primind pentru veșnicie umanitatea jertfelnică și îndumnezeită a Logosului în sânul cel preacurat al Treimii Celei mai presus de fire.

După *Cântarea heruvimică*, urmează *Intrarea cea mare* a preotului cu Cinstitele Daruri însoțită de invocarea lui Dumnezeu pentru ca El să pomenească pe toți credincioșii vii sau morții întru Împărăția Sa. Semnificația practică a acestui ritual liturgic este depunerea Cinstitelor Daruri euharistice pe Sfânta Masă. Procesiunea care s-a dezvoltat în jurul acestui moment liturgic are însă semnificația mistică a ultimului drum al lui Hristos înainte de Pătimirea Sa cea de bună voie<sup>74</sup>. Vohodul mare îmbrățișează întreaga Biserică în vocația penitențială a tâlharului muribund care a mărturisit dumnezeirea și veșnicia Fiului lui Dumnezeu răstignit. Umanitatea primește așadar puterea de a cere lui Hristos: „Pomeneste-mă Doamne când vei veni întru Împărăția Ta” (Luca 23, 42) și în consecință de a auzi cuvântul mântuitor: „Astăzi vei fi cu Mine în rai” (43).

Pomenirea oamenilor de către Dumnezeu în veacul viitor este așadar rădăcina ontologică a ființării umane, principiul vieții create aflat în viitorul absolut al umanității îndumnezeite. Într-un registru iconic eclesial, memoria umanității zidite după chipul lui Dumnezeu păstrează în veșnicie toate evenimentele istoriei și le valorizează eshatologic. Valoarea timpului uman comunional este așadar infinită din perspectiva prezenței eternității în el. Timpul are valoare numai în măsura în care pregătește veșnicia fapturilor, se umple de sens în măsura în care intermediază eternitatea iubirii. Timpul este așadar realitate cruciformă și răscruce a firii în drumul ei către Dumnezeu.

O altă dimensiune mistagogică a acestui ritual liturgic este cea eshatologică. Pomenirea întregii Biserici în Împărăția lui Dumnezeu este de fapt realitatea veșnică a umanității îndumnezeite, în care Biserica intră în taină prin Liturghie. Vohodul cel mare este așadar o invocare a venirii lui Hristos, un *Maranatha* (semnificația acestui lexem este: *Domnul vine, Domnul a venit* sau *Vino, Doamne*) prin care Biserica mărturisește ascendența și aspirația ei către cer. Ritualul Sfintei Liturghii s-a dezvoltat în ritmul eshatologic al Apocalipsei, în care Sfântul Ioan Teologul descrie Liturghia cerească (Apocalipsa 4). Doxologia luminoasă a Liturghiei ortodoxe conturează și prefigurează această slavă a Împărăției. Această dimensiune deschide drumul unei exegeze liturgice a Apocalipsei și unei valorizări eshatologice a Liturghiei. Venirea lui Hristos în slavă este așadar nu numai dorul umanității și așteptarea veacurilor, ci și făgăduința Mielului răstignit și înviat (Apocalipsa 22, 7; 12, 20).

Afirmația lui Hristos, aceea că El va veni „curând” arată tendința și tensiunea timpului spre veșnicie, dar și flexibilitatea timpului și permanenta sa raportare la valoarea umanității care îl asumă și îl transfigurează. *Maranatha* este o expresie

<sup>74</sup> Constantin Andronikof, *Le sens de la liturgie*, p. 193: „Liturghia este locul prin excelență al acestei mișcări, locul celor *chemati* unde forța pneumatică dăruită de Verb este manifestată expres”.

apostolică folosită și de Sf. Apostol Pavel (I Corintei 16, 22) în încheierea primei sale epistole către Corniteni. Epicleza - *Επικλήσις* este așadar o realitate netrecătoare a Bisericii și este atitudinea doxologică fundamentală printre Apostoli. Liturghia reconfigurează așadar mistic și liturgic realitatea eclesială integrală, aceea de invocare a Cincizecimii perpetue și a așteptării lucrătoare a lui Hristos. Astfel, invocarea ioaneică din Apocalipsă 22, 17-20: „Vino Doamne Iisuse – *ερχου κύριε Ιησοῦ*” este nu doar o chemare eshatologică a Bisericii care Îl așteaptă pe Mirele ei, ci și probabil o expresie liturgică de încheiere a epistolelor, așa cum am văzut și la Sfântul Apostol Pavel (cf. I Timotei).

Continuitatea acestei atitudini eshatologice în Biserică este evidentă și din sursele post-apostolice care prezintă aceeași tensiune eclesială de har a venirii Domnului (Didahia 10)<sup>75</sup>. Textul „să treacă lumea aceasta” din Didahia poate însemna o lepădare a Bisericii de toate resorturile lumesti de afirmare a persoanei<sup>76</sup>. Este posibil ca această înălțare a minții a tuturor credincioșilor în Liturghie să se fi nuanțat în chemarea Cântării heruvimice: „Toată grija cea lumească acum să o lepădăm - *πάσαν την βιοτικήν αποθώμεθα μέριμναν*”. Opinia unor cercetători ai textelor liturgice sursă că *Maranatha* este epicleza originară a Liturghiei creștine<sup>77</sup> nu este deloc lipsită de teme în perspectiva permanentei invocări de către Biserică a Duhului Sfânt și a venirii lui Hristos<sup>78</sup>. Această corespondență teologică dintre vocația eshatologică a Bisericii primare și permanenta ei legătură cu Duhul Sfânt invocată în Euharistie are o importanță uriașă în demersul eclesio-logiei ortodoxe. Chiar și unii teologi catolici sau protestanți au acceptat această afirmație<sup>79</sup>. *Anaforaua lui Addai și Mari*, una dintre cele mai vechi anaforale liturgice, conține, pe lângă structura împrumutată din cultul iudaic (*Berakah*), epicleza ca moment culminant al Euharistiei în care Darurile sunt sfințite de Duhul Sfânt Care se pogoară peste comunitatea eclesială<sup>80</sup>.

Timpul-pomenire, adică timpul-îmbrățișare de valoarea netrecătoare a memoriei dumnezeiești nu mai este timp-separație, el nu mai desparte generații de oameni, ci este timp-unire. În Liturghie se întâlnesc vii cu morții, cei de demult cu cei de aproape, vârstele și neamurile laolaltă, viața și moartea umanității în toată diversitatea ei. Liturghia este unirea eternă dintre „acum” și „pururea” în vecii vecilor.

<sup>75</sup> K. W. Noakes, *op. cit.*, p. 119.

<sup>76</sup> Josef Lamberts, în *Quelques reflexions sur l'épiclese*, în Q.L., 84, 2003-2004, pp. 226-247.

<sup>77</sup> Cf. Margaret Barker, *The Revelation of Jesus Christ*, Edinburgh, 2000, p. 37.

<sup>78</sup> Vezi A. Verheul, *La prière eucharistique dans la Didachè*, în Q.L. 60, 1979, pp. 197-207 și Josef Lamberts, *Quelques reflexions sur l'épiclese*, în „Questions Liturgiques”, 84, 2003-2004, p. 230.

<sup>79</sup> J. Betz, *Die Eucharistie in der Zeit der griechischen Väter*, Freiburg, 1955, B. Spinks, *The Epiklesis in the East Syrian Anaphoras* în Idem, *Worship. Prayers from the East*, Washington, 1993, pp. 89-96.

<sup>80</sup> Jose Kochuparampil, *The Missionary Dimension of the Liturgy in the Anaphora of the Apostles Addai and Mari*, S.L. 36 (2006), p. 136.

Partea se unește cu întregul nu numai în timp „acum și pururea”, ci și în spațiu „aici și pretutindeni” și în veșnicia lui Dumnezeu „în vecii vecilor”.

Rugăciunea din timpul *Cântării heruvimice* este o pregătire sacramentală a preotului pentru săvârșirea Sfintelor Taine. În ea, preotul și întreaga Biserică primește descoperirea dumnezeiască a integralității Jertfei lui Hristos pentru lume. „Că Tu ești Cel ce aduci și Cel ce Te aduci, Cel ce primești și Cel ce Te împarți”<sup>81</sup>. El este Preotul creației și Jertfa cea vie, Arhiereul Cel veșnic și Mielul lui Dumnezeu: „Hristos, Paștile cele noi, Jertfa cea vie și jertfită, Mielușelul lui Dumnezeu Cel ce ridică păcatul lumii”<sup>82</sup>.

Pomenirea eclesială este fundamentul nemuririi persoanei umane. Astfel, rugăciunea Bisericii nu se extinde doar în timp și spațiu, ci devine atmosfera de viață a veșniciei viitoare. Credincioșii se roagă ca diversele categorii de credincioși să fie pomeniți de Dumnezeu „acum și pururea și în vecii vecilor”. Ținta doxologiei Bisericii nu este doar timpul și istoria, ci veșnicia: „Să vă pomenească Domnul Dumnezeu întru Împărăția Sa, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>83</sup>.

Pomenirea Bisericii de către Hristos este actul realizat prin moartea și Învierea Sa din morți. Iar intrarea lui Hristos (prefigurată de Cinstitele Daruri euharistice) în Sfânta Liturghie este de fapt intrarea Lui în destinul ontologic al ființei umane, în viața și moartea omului. Liturghia realizează această intrare ontologică a lui Hristos prin moarte în viața făpturii căzute. Aceasta este rațiunea pentru care după Vohodul mare preotul rostește troparele de îngropare ale lui Hristos din Sâmbăta cea mare: „Iosif cel cu bun chip, de pe lemn luând preacurat Trupul Tău, cu giulgiu curat înfășurându-L și cu miresme în mormânt nou îngropându-L L-au pus”<sup>84</sup>. Acest tropar arată vocația Bisericii și a clerului în special de a pregăti moartea sacerdotală a lui Hristos și de a celebra Taina morții făcătoare de viață. Mormântul nou este arhetipul Bisericii feciorelnice în care Hristos este ascuns ca un odor de mare preț pentru a învia spiritual în inima fiecărui om.

Moartea lui Dumnezeu cu trupul este începutul inserției luminii în inima morții, este sfârșitul sfârșitului și al căderii umane. Prin moarte, Hristos Își descoperă antinomic Dumnezeirea prin atotprezența Lui în toate receptaculele spațiului și ale timpului. El unește pământul, raiul și iadul cu prezența Sa dumnezeiască și le poartă pe acestea pe Tronul slavei dumnezeiești: „În mormânt cu trupul, în iad cu sufletul ca Un Dumnezeu, în rai cu tâlharul și pe Tron împreună cu Tatăl și cu Duhul ai fost Hristoase, toate umplându-le (plinindu-le) Cel ce ești necuprins”<sup>85</sup>. Lumina Învierii devine nu doar principiu, ci și finalitate a lumii și a istoriei, iar trupul omenesc care primește Euharistia devine mormântul făcător de viață din care răsare „Soarele Cel mai înainte de soare”: „Ca purtător de viață și mai înfrumusețat

<sup>81</sup> *Liturghier*, p. 149.

<sup>82</sup> *Penticostar*, p. 22.

<sup>83</sup> *Liturghier*, p. 152.

<sup>84</sup> *Ibidem*, p. 153.

<sup>85</sup> *Ibidem*, p. 153.

decât tot raiul cu adevărat și decât toată cămara cea împărătească s-a arătat Hristoase mormântul Tău, izvorul învierii noastre”<sup>86</sup>.

Intimitatea liturgică dintre lumea de aici și cea de dincolo este evidentă și prin rugăciunile Bisericii, ca Jertfa cea nesângeroasă a lui Hristos să fie primită în Jertfelnicul cel mai presus de ceruri al lui Dumnezeu: „Primește și rugăciunea noastră a păcătoșilor și o du la sfântul Tău jertfelnic”<sup>87</sup>. Liturgia realizează astfel un permanent transfer pnevmatologic între cer și pământ. Pământul primește pe Mielul lui Dumnezeu Care ridică păcatul lumii, iar cerul primește jertfa umanității pe altarul iubirii răstignite a lui Hristos. Liturgia este așadar darul suprem pe care Dumnezeu îl face lumii și darul cel mai de preț al umanității către Dumnezeu: Hristos cel mort și înviat pentru noi<sup>88</sup>.

Tensiunea Bisericii către cer nu este însă o evanescență liturgică, ci ea este demersul prin care Biserica se înalță la cer împreună cu cele de pe pământ, schimbând și transfigurând lumea și istoria. Astfel, rugăciunile credincioșilor la Liturgie se referă în primul rând la cerurile mântuirii, dar nu neglijează viața de pe pământ, singura în care libertatea noastră poate decide ce vom fi și vom face în veșnicie. Ectenia cererilor ilustrează această întrepătrundere de valori. Biserica lui Hristos cere așadar: „Ziua toată desăvârșită sfântă în pace și fără de păcat la Domnul să cerem – Την ημέραν πάσαν, τελείαν, αγίαν, ειρηνικήν και αναμάρτητον, παρά του Κυρίου, αιτησώμεθα”<sup>89</sup>, pentru a defini țelul apropiat al rugăciunii, dar și pentru a arăta funcția iconică a fiecărei zile temporale, ca așteptare și prezentă tainică a Zilei celei neînserate din Împărăția lui Dumnezeu: „Și cetatea nu are trebuință de soare, nici de lună, ca să o lumineze, căci slava lui Dumnezeu a luminat-o și făclia ei este Mielul. Și neamurile vor umbla în lumina ei, iar împărații pământului vor aduce la ea mărirea lor. Și porțile cetății nu se vor mai închide ziua, căci noaptea nu va mai fi acolo” (Apocalipsa 21, 23-25).

Creștinii cer apoi o viață cu pace și pocăință: „Cealaltă vreme a vieții noastre în pace și întru pocăință a o săvârși la Domnul”<sup>90</sup> și „Sfârșit creștinesc vieții noastre, fără durere, neînfruntat, cu pace și răspuns bun la înfricoșătoarea Judecată a lui Hristos”<sup>91</sup> arătând că rugăciunea cuprinde toate etapele vieții de aici și ale celei de dincolo: viața, moartea și judecata.

După o astfel de rugăciune integratoare, Biserica este pregătită să mărturisească în iubire Treimea Cea mai presus de fire: „Să ne iubim unii pe alții ca într-un gând să mărturisim pe Tatăl pe Fiul și pe Sfântul Duh, Treimea Cea de o ființă și nedespărțită”<sup>92</sup>. Cunoașterea teologică este așadar o realitate a iubirii și numai cel

<sup>86</sup> *Ibidem*, p. 153.

<sup>87</sup> *Ibidem* (rugăciunea punerii înainte), p. 155.

<sup>88</sup> Pentru o teologie a darului euharistic în hermeneutica Noului Testament, Charles Perrot, *L'Eucharistie dans le Nouveau Testament*, în *Eucharistia, Encyclopedie de l'Eucharistie*, Editions du Cerf, Paris, 2002, pp. 67-96.

<sup>89</sup> *Liturghier*, p. 156.

<sup>90</sup> *Ibidem*, p. 156.

<sup>91</sup> *Ibidem*, p. 156.

<sup>92</sup> *Ibidem*, p. 157.

care poate îmbrățișa întreaga lume în iubire, primește lumina mărturisirii treimice. În timpul acestei mărturisiri, credincioșii își dădeau sărutarea frățească, tradiție care s-a pierdut pe parcurs, o dată cu oficializarea și solemnizarea Liturghiei, dar s-a păstrat doar între preoții slujitori. Aceștia spun: „Hristos în mijlocul nostru. Este și va fi. Totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>93</sup>. Acest dialog al sărutării frățești arată prezența lui Hristos în Liturghie și fundamentul treimic al iubirii de Dumnezeu în Biserică. Iubirea este așadar revărsarea de Dumnezeire peste umanitatea care dorește viața veșnică.

Imnul de slavă adus lui Dumnezeu este o rodire a iubirii dumnezeiești în viața omului care devine zbor al creatului spre necreat. Imnul „Iubi-Te-voi Doamne, vârtutea mea, Domnul este întărirea mea și scăparea mea și izbăvitorul meu – ὄγαπήσω σε κύριε ἡ ἰσχύς μου, κύριος στερέωμά μου καὶ καταφυγή μου καὶ ῥύστης μου” preluat din prologul Psalmului 17 exprimă această interdependență în Hristos a omului de Dumnezeu. El este puterea, vârtutea – ἰσχύς omului, fundamentul sau tăria – στερέωμα omului, refugiul sau țărmlul de scăpare și Izbăvitorul lui, culmea cea fără de sfârșit a doririlor. Domnul este așadar nu doar Început (αρχή) și Sfârșit (τέλος) al omului și al lumii, ci și Providențiatorul, Purtătorul de grijă, temelie, sprijinul, „limanul cel lin” de odihnă al vieții omenești: „marea vieții văzând-o înălțându-se de viforul ispitelor, la limanul Tău cel lin alergând strig către Tine: Scoate din stricăciune viața mea Mult Milostive”<sup>94</sup>.

Strigarea „Ușile, ușile cu înțelepciune să luăm aminte” amintește de închiderea ușilor Bisericii de către membrii clerului inferior pentru ca nimeni din cei necredincioși să nu perturbeze Sfânta Slujbă. Astăzi, tradiția pierzându-se, cuvintele acestea însemnează pe de o parte să deschidem ușile simțirii noastre spirituale pentru a primi pe Dumnezeu în inima noastră, și să închidem ușile dinspre lume, acelea care duc mintea departe către toată grija cea lumească și către nimicul ei.

Urmează Simbolul de credință sau Crezul<sup>95</sup>, care conține în mod concentrat doctrina de credință a Bisericii, adică dreapta slăvire a Prea Sfintei Treimi, Întruparea lui Hristos și toate lucrările Sale mântuitoare, și învățătura despre Sfântul Duh, despre Biserică, Sfintele Taine și Împărăția cea veșnică de la sfârșitul veacului. Rostirea comună a Crezului de către credincioși arată structura rațională a doctrinei care se exprimă în cuvinte și idei, dar care transcende prin conținut rațiunea și legile ei. Declarația de credință este necesară ori de câte ori suntem în fața lui Dumnezeu, ca un test preliminar de ortodoxie a gândirii și lucrării. De asemenea, Crezul configurează teologic fundamentul doctrinar al cultului și expresia necesar liturgică a dogmei.

După rostirea Simbolului de credință urmează *Anafora* propriu-zisă, adică aducerea Jertfei celei preacurate a Mielului lui Dumnezeu pe Sfintele Altare. Dialogul dintre preot și credincioși la începutul Anaforalei euharistice arată atenția neclintită a Bisericii către Sfânta Sfintelor din care oamenii se împărtășesc pe

<sup>93</sup> *Ibidem*, p. 157.

<sup>94</sup> *Molitfelnic*, p. 187.

<sup>95</sup> *Liturghier*, pp. 158-159.

pământ. Rugăciunea apostolică „Harul Domnului nostru Iisus Hristos, dragostea lui Dumnezeu Tatăl și împărtășirea Sfântului Duh să fie cu voi cu toți” este o componentă originară a „frângerii pâinii” (II Corinteni 13, 13) și semnifică afierosirea comunității eclesiale Sfintei Treimi.

Timpul Liturghiei este o înălțare permanentă spre cerul ontologic al lui Dumnezeu, o stăruință și o priveghere (νέψυχ - trezvie) a Bisericii cu inima și cu sufletul pentru primirea Sfintelor Taine: „Sus să avem inimile! Avem către Domnul!”<sup>96</sup>. Particula „πρός” tradusă „către” arată tendința permanentă a Bisericii de a deveni ceea ce este în esența ei adică Hristos. Inima omului devine așadar camera de nuntă a lui Dumnezeu, locul teologic de unire a neCreatului cu creatura și casa veșniciei lui Dumnezeu. Viața eternă a omului este de fapt extensia acestei uniri în fiecare clipă a vieții umane, iar sfințenia este tocmai această comunie mistică a omului cu Dumnezeu transformată în respirației spirituală susținută. Sfinții lui Dumnezeu au născut raiul în inimă și apoi l-au revărsat lumii, s-au umplut de lumina Celui înviat și au devenit „luminători ai marginilor”, au „concentrat prin rugăciune Cerul în inimi și apoi l-au desfășurat în jurul lor prin arta de a edifica porți ale cerului și case ale lui Dumnezeu”<sup>97</sup>.

Omul devine în Sfânta Liturghie *homo theologicus* și *homo liturgicus* pentru că viața lui devine ritmată îndumnezeitor de rugăciune și de Cincizecimea euharistică. Reperetele și resorturile umanității sale răspund la chemările veacului viitor, proprietatea văzută lasă locul comuniunii în iubire, diferențele devin căi ale diversității unitive, rugăciunea fiecăruia este unică, dar este și o parte inseparabilă și de neînlocuit în Trupul euharistic și eclesial al lui Hristos. Oamenii pierd în rugăciunea liturgică noțiunea timpului presant, orele rugăciunii li se par clipe (așa cum mărturisesc istorisirile patristice), iar intensitatea zborului către Dumnezeu este exprimată prin îngenunchere și închinare. Conștiința finitudinii și a morții se topește în încredințarea substanțială a înveșnicirii prin iubirea răstignită a lui Dumnezeu. Nu numai mintea, ci și trupul devine ușor și slujește acestei uniri.

Anafora liturgică este de fapt o rugăciune extinsă a preotului însoțită de cântările credincioșilor și de pecetea încredințării lor: „Amin”. Extensia și diversitatea ei în Biserica primară dovedea libertatea de cult a primilor creștini. Încă din primele secole, Biserica, din motive de unitate a doctrinei a început să unifice aceste rituri sursă<sup>98</sup>.

În *Anaforă*, Biserica rememorează liturgic succesiunea de evenimente mântuitoare, face anamneza Cinei celei de Taină, invocă Pogorârea Duhului Sfânt peste credincioși și peste Darurile euharistice. În aceste momente, nu numai Pâinea și Vinul devin Hristos Cel euharistic, ci fiecare credincios care se roagă primește Duhul Sfânt și devine o prescură binecuvântată care se va frânge la vremea potrivită spre slava Dumnezeirii lui Hristos și spre dumnezeiescul dor de înviere și de

<sup>96</sup> *Ibidem*, p. 159.

<sup>97</sup> Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Dăruire și Dăinuire, Raze și chipuri de lumină din istoria și spiritualitatea românilor*, Trinitas, 2005, p. 64.

<sup>98</sup> Despre dezvoltarea diacronică a anaforalelor liturgice în Biserica vezi W. H. Frere, *The Anaphora or Great Eucharistic Prayer*, S.P.C.K., London, 1938, pp. 63-68.

nemurire. Biserica devine Euharistie, pentru că ea este deja de la Cincizecime (ca instituție) și de la Botez (în ceea ce privește persoanele care o conțin) Trupul eclesial al lui Hristos. Credincioșii sunt pâinile vii care se frâng pe altarul iubirii lui Dumnezeu pentru a-și descoperi vocația euharistică în eternitate, pe care o cultivă prin Sfânta Împărtășanie.

Rugăciunea preotului din timpul cântării „Cu vrednicie și cu dreptate” repetă și aprofundează mărturia treimică a credincioșilor: „Cu vrednicie și cu dreptate este a-Ți cânta Ție, pe Tine a Te binecuvânta, pe Tine a Te lăuda, Ție a-Ți mulțumi, Ție a ne închina în tot locul stăpânirii Tale; Că Tu ești Dumnezeu negrăit și necuprins cu gândul, nevăzut și neajuns, pururea fiind și același fiind: Tu și Unul Născut Fiul Tău și Duhul Tău Cel Sfânt. Tu din neființă la ființă ne-ai adus pe noi și căzând noi iarăși ne-ai ridicat, și nu Te-ai depărtat, toate făcându-le până ce ne-ai suit la cer și ne-ai dăruit Împărăția Ta ce va să vie (...) Mulțumim pentru toate pe care le știm și pe care nu le știm, pentru binefacerile Tale cele arătate și nearătate, ce ni s-au făcut nouă”<sup>99</sup>. Lumina apofatică a acestei rugăciuni arată vocația lumii de Taină a Întrupării și Casă a locuirii lui Hristos cu oamenii. Ea rememorează momentul trecerii din neființă la ființă a creaturilor și amintește dăruirea în taină a Împărăției lui Dumnezeu. Ea cuprinde temeliile istoriei de la început până la sfârșit și privește retrospectiv timpul, din perspectiva învierii universale. Prin ea, Biserica își recunoaște limitele umane de înțelegere a Tainei de negrăit a iubirii dumnezeiești și mulțumește pentru toate darurile lui Dumnezeu, știute sau neștiute. Slujirea euharistică este procesiunea de înviere sacramentală a umanității din păcat și din stricăciunea morții. În ea, preotul și credincioșii slujesc lui Dumnezeu Cel înconjurat de mii de arhangheli și de miriade de îngeri.

După această viziune cosmică a mântuirii, preotul cântă cu glas mare: „Cântarea de biruință, cântând, strigând, glas înălțând și grăind”<sup>100</sup>, pecetluind în chipul crucii cu Steluța Sfântul Disc. Este cântarea triumfală a lui Hristos care biruiește moartea și iadul, înviază din morți și pecetluiește tot universul cu Crucea iubirii Sale jertfelnice. Biserica răspunde cu cântarea heruvimică „Sfânt, sfânt, sfânt, Domnul Savaoth, plin este cerul și pământul de slava Lui...”<sup>101</sup>. Cântarea de biruință este de fapt imnul pe care întregul univers văzut și nevăzut îl cântă Celui ce a biruit iadul și moartea (Apocalipsă 4-5).

În timpul Cântării heruvimice „Sfânt, sfânt, sfânt” preotul rostește rugăciunea în care slăvește pe Dumnezeu Tatăl pentru iubirea Sa cea veșnică pentru umanitate. Iubirea este așadar cheia de înțelegere și de răspuns a Jertfei lui Hristos pe Cruce pentru lume: „Că Tu ai iubit lumea Ta atât de mult încât pe Unul Născut Fiul Tău L-ai dat, ca tot cel ce crede întru El să nu piară ci să aibă viață veșnică”<sup>101</sup>. Moartea lui Hristos nu este doar o crimă săvârșită de autoritățile iudaice și romane, ci este dăruirea de Sine de bună voie a lui Dumnezeu pentru noi, este predarea lui Hristos în mâinile morții pentru a o dezarma definitiv. „Și Acesta venind și toată iconomia cea pentru noi primind, în noaptea în care a fost prins, sau mai

<sup>99</sup> *Liturghier*, p. 160.

<sup>100</sup> *Ibidem*, p. 161.

<sup>101</sup> *Ibidem*, p. 161.

degrabă pe Sine Însuși S-a predat pentru viața lumii”. Viața lumii se umple de prezența lui Hristos, pentru că El trăiește și moare în ea. În Hristos moare și înviază tot universul. Viața cea nemuritoare care se revărsă peste lume din mormântul începător de viață al lui Hristos devine viața omului hrănit din Hristosul euharistic.

Urmează anamneza Cinei euharistice inaugurale, în care Hristos instituie Dumnezeiasca Liturghie: „Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu, care se frânge pentru voi spre iertarea păcatelor” și „Beți dintru acesta toți, acesta este Sângele Meu, al Legii celei noi, care pentru voi și pentru mulți se varsă, spre iertarea păcatelor” (Matei 26, 26-28). Aceste cuvinte arată frângerea lui Hristos pentru lume și pentru fiecare om, conștiința și durerea Jertfirii de Sine, dar și durerea de nesuportat a vederii peste veacuri a milioanele de morți nevinovați ai istoriei, toată suferința veacului și mai ales durerea fără sfârșit a celor care l-au refuzat și crucificat pe Dumnezeu până la sfârșitul vieții lor.

În cuvintele lui Hristos, repetate până la sfârșitul veacurilor, se află toată durerea lui Dumnezeu pentru persoanele umane pierdute în moarte și toată speranța lumii de înveșnicire în Hristos. Anamneza liturgică a Euharistiei rememorează nu doar instituirea Jertfei lui Hristos, ci toate jertfele nevinovate ale istoriei asimilate dăruirii de Sine a Mielului lui Dumnezeu. „Aceasta să o faceți întru pomenirea mea”. Pomenirea euharistică a Jertfei lui Hristos este așadar continuitatea de viață nemuritoare a Bisericii. Euharistia este „doctoria nemuririi” („leacul nemuririi, antidotul pentru a nu mai putea muri, ci a trăi veșnic în Iisus Hristos”<sup>102</sup>), iar pomenirea lui Hristos este intrarea în Liturghia cerească din ceruri. Biserica viețuiește și se hrănește din Euharistie. Sângele lui Hristos devine sângele Bisericii care îi dă viață și o împiedică să sucombe în moarte și în neant.

Legătura dintre Hristos și Biserică se face prin însuși Sângele Lui care umple de nemurire viața muritorilor. „Carnea și sângele nu pot să moștenească Împărăția lui Dumnezeu, nici stricăciunea nu poate moșteni nestricăciunea” (I Corinteni 15, 50). Dar oamenii din carne și sânge ai Bisericii care se hrănesc din Trupul și Sângele Mântuitorului moștenesc nestricăciunea: „Et Verbum caro fatum est” (Ioan 1, 13). Taina Bisericii este tocmai această impregnare a trupului muritor de nemurirea Trupului înviat al Lui Hristos. Toți credincioșii prezenți în Potirul iubirii lui Dumnezeu sunt cufundați în Sângele Lui mântuitor, așa cum miridele purtând numele fiecărui om pomenit la Liturghie sunt scăldate de Sângele Mielului lui Dumnezeu în Potir. În Euharistie se realizează nemurirea lumii și înveșnicirea timpului, pentru că toate simțirile credincioșilor devin simțirea lui Hristos și toate clipele de viață ale creștinilor devin clipe din viața lui Hristos. Mântuitorul trăiește în fiecare om, cu durerile și neputințele Lui, El devine lăuntru de taină al omului, intimitatea lui spirituală: „Omul se transformă în substanța Împăratului” (Sf. Nicolae Cabasila).

Rugăciunea rostită în taină de după instituire: „Aducându-ne aminte așadar de această poruncă mântuitoare și de toate câte s-au făcut pentru noi, de Cruce, de

<sup>102</sup> Irineu, *Adversus Haereses* V, 2, 3, apud K.Ch. Felmy, *De la Cina cea de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe*, trad. Pr. Prof. Ioan I. Ică, Deisis, 2004, p. 19.



groapă, de Învierea cea de a treia zi, de suirea la ceruri, de șederea de-a dreapta și de cea de-a doua și slăvită iarăși venire, ale Tale dintru ale Tale, Ție Ți-aducem de toate și pentru toate”<sup>103</sup> restaurează istoria din interiorul ei și o privește dinspre viitor: „În anamneza euharistică se șterg granițele dintre trecut, prezent și viitor. În Liturgia noastră, noi pomenim și viitorul”<sup>104</sup>. Biserica își aduce aminte de ultima clipă a universului, de venirea în slavă a lui Hristos, pentru că privește deja în credință prin ochii lui Dumnezeu, prin plinătatea de vedere infinită a Mântuitorului cu care se unește.

Despre prezența trecutului în viitor, adică în Împărăția lui Dumnezeu și despre valoarea infinită a ființei umane și a responsabilității ei, episcopul Ioan Zizioulas scrie: „Anamneza trecutului e o anamneză numai *în și prin viitor*. Amintirea viitorului dinamitează problematica scolastică clasică privitoare la semnificația de memorial al Euharistiei. Ea nu este comemorarea euharistică a unui eveniment din trecut. Euharistia ca anamneză nu se înrădăcinează în trecut – în Crucea lui Hristos – ci în viitor, în Înviere și în Împărăția ce va veni. În această înțelegere a Euharistiei, hotărâtoare este însuși Liturgia; faptul că pentru ortodocși Liturgia este atât de pătrunsă de bucurie și de experiența Împărăției e atât de evident încât întrebarea dacă acum are loc o repetare a unui eveniment trecut sau nu primește un cu totul alt sens. În Euharistie, Biserica instituie spațiul (am spune noi și timpul n.n.) eshatologic în care faptele mântuitoare ale lui Dumnezeu, mai cu seamă Jertfa lui Hristos, sunt amintite, *pomenite* de Dumnezeu”<sup>105</sup>.

Biserica intră așadar în perspectiva veșnică de după parusie, privește istoria retrospectiv, înțelege tainele timpului și își amintește de lucrările mântuitoare săvârșite de Hristos, inclusiv „cea de-a doua și slăvită iarăși venire”. Este o viziune euharistică de sfârșit de veac și de lume, pentru că Euharistia este plinirea istoriei și intrarea eshatologică în lumina veșnică a Treimii. Karl Christian Felmy afirmă că Euharistia este evenimentul eshatologic fundamental al Bisericii, temelia ei în Împărăția lui Dumnezeu<sup>106</sup>. De aceea, Liturgia este un rai temporal, iar raiul este o Liturghie veșnică, iar oricine exersează puterea cerească a Liturghie în această viață, primește deja puterile veacului viitor, trăiește deja în lumea cerească, privește deja oamenii în lumina raiului interior al iubirii. Aceasta este definiția sfințeniei.

Biserica vizualizează prin anamneză trecutul, prezentul și viitorul, în Euharistie, ea primește viziunea proorocească (προ-ορώω – a vedea înainte) a învierii universale și răspunde în istorie la resorturile veșniciei. Pentru ea, Hristos Cel ce trebuie să vină întru slavă deja a și venit în Euharistie, în Taină pentru a impregna trupurile omenești cu Sângele Lui dumnezeiesc. Prin arterele și venele oamenilor circulă sângele lui Dumnezeu întrupat, iar viața lor devine viața Lui.

<sup>103</sup> *Ibidem*, p. 162.

<sup>104</sup> Arhimandrit Ciprian Kern, *Euharistia*, în K.C. Felmy, *Dogmatica experienței eclesiale*, Deisis, Sibiu, 1999, p. 259.

<sup>105</sup> Ioan Zizioulas, *Die Eucharistie, Die Anrufung des Heiligen Geistes*, p. 176, în K.C. Felmy, *Dogmatica experienței eclesiale*, p. 259.

<sup>106</sup> K. C. Felmy, *Dogmatica experienței eclesiale*, p. 258.

Din această perspectivă integrală a istoriei, Biserica poate rosti: „Ale Tale dintru ale Tale, Ție Ție Îți aducem de toate și pentru toate – Τα Σα εκ των Σων, σοι προσφερομεν κατά πάντα, και διά πάντα”<sup>107</sup>. Aceste cuvinte de o mare profunzime mistică exprimă conștiința Bisericii că Hristos Se extinde spiritual în fiecare persoană umană care alege viața veșnică în El și că El, Începătorul vieții - αρχηγὸν τῆς ζωῆς este Lumina veșnică a istoriei și Sfârșitul (τέλος) tuturor celor ce sunt. Lumea aceasta este prin creație darul lui Dumnezeu Tatăl pentru Fiul, iar prin Întrupare, darul acesta transfigurat și afierosit veșniciei este dăruit Tatălui de către Fiul răstignit cu Trupul pe Cruce. Toate sunt ale lui Hristos, iar Darurile euharistice sunt daruri ale Lui către noi care vor deveni El Însuși pentru viața noastră.

Biserica devine Hristos, ea este Hristos în potență și devine Hristos în actualitate. Aceasta însă fără a dizolva personalitatea unică a fiecărei persoane, ci aducând-o la dimensiunea ei firească de împlinire în lumina lui Dumnezeu. Florile conțin în ele dimensiunea iconică a dependenței de har a creației: ele nu pot înflori fără soarele care le actualizează latența lor ontologică. Persoanele umane nu pot deveni ele însele fără lumina veșnică a harului dumnezeiesc primită în libertate.

Hristos este Începătorul și Creatorul tuturor și în El se reîntorc toate cele zidite pentru a fi transfigurate și împlinite în vocația lor unică. Expresia „pentru toate - διά πάντα” are semnificația de dăruire a tuturor prin Euharistie (în limba engleză s-a tradus: „on behalf of all”). Biserica jertfește pe Hristos în numele tuturor celor create și dăruiește pâine și vin pentru întreaga creație. În acest gest liturgic, tot cosmosul este prezent, jertfindu-se pe altarul slavei lui Dumnezeu. Este expresia supremă a conceptului liturgic „pars pro toto” în care partea conține mistic întregul și-l transcende în unicitatea și unitatea ei cu întregul.

Lumea devine Euharistie a luminii dumnezeiești. Peștii care se precipită în mrejele Apostolilor, pâinea care se înmulțește spre hrana ascultătorilor de Dumnezeu arată vocația jertfelnică a creației și în mod înțelegător a omului liturgic. Marea care ascultă de glasul Stăpânului și se liniștește arată dorul ascuns al materiei de a se odihni în umanitatea veacului viitor. Vocația zidirii este aceea de a se jertfi, de a se dăruia lui Dumnezeu, iar Hristos Omul desăvârșit se dăruiește lui Dumnezeu cu dăruire veșnică. Iar această vocație de dăruire de sine este de fapt chipul lui Dumnezeu (*imago Dei*) care este Dăruirea de Sine veșnică și desăvârșită. Lumina necreată a Treimii este tocmai această dăruire de Sine a lui Dumnezeu și această rezonanță de lumină mai presus de fire care ajunge în lume, o impregnează și o îndumnezeiește.

Toate fenomenele naturii sunt profeții iconice ale marelui Ospăț de nuntă a lui Dumnezeu cu umanitatea prin Euharistie. Viața veșnică este așadar dată nu printr-o răpire mai presus de fire, ci prin devenirea (μεταβολή) materiei în Euharistie. În istorie, prin Liturghie se operează și o devenire a timpului, al cărui metabolism se transfigurează. Din timpul separație și moarte progresivă, Euharistia dăruiește timpul-unire, în care toate generațiile istoriei se întâlnesc la Dăruirea de Sine a lui Dumnezeu.

<sup>107</sup> *Ibidem*, p. 162.

Epicleza sau invocarea Duhului Sfânt este momentul în care Biserica aflată în adâncă rugăciune cere cu umilință lui Dumnezeu Tatăl să trimită pe Duhul Său Cel Sfânt să sfințească Darurile și să le prefacă în Trupul și Sângele lui Hristos. Existența invocării Duhului Sfânt în Anafora euharistică este o evidentă a Bisericii răsăritene și urmele acestei prezențe pot fi găsite la Ipolit<sup>108</sup>: „Și Te rugăm, trimite nouă Duhul Tău Cel Sfânt, în Jertfa Sfintei Biserici, pentru ca reunindu-i pe toți într-o una, Tu să dăruiești tuturor sfinților Tăi care participă la ea, pentru plinătatea Duhului Sfânt, în vederea confirmării credinței într-o adevăr, aceea de a Te slăvi și a Te lăuda prin Fiul Tău, Hristos Iisus”<sup>109</sup>.

De asemenea Sf. Chiril al Ierusalimului menționează răspândirea generală a epiclezei în comunitățile creștine din Răsărit<sup>110</sup> (așa numită *Anafora ierusalimiteană* numită de acesta din urmă *πνευματικὴ θυσία* – jertfa duhovnicească și *ἁγιασματικὸς λατρεία* – slujbă nesângeroasă<sup>111</sup>) la care Duhul Sfânt are rolul de a sfinți Darurile euharistice, și de a le preface în Trupul și Sângele Domnului: „Înainte de sfânta invocare (*ἐπικλήσεως*) a Treimii adorate, pâinea și vinul Euharistiei sunt pur și simplu pâine și vin, iar după invocație pâinea devine Trupul lui Hristos și vinul devine Sângele lui Hristos”<sup>112</sup>. Tot Sf. Chiril adaugă în Cateheza a cincea: „După ce ne-am sfințit noi înșine prin aceste imne spirituale, noi ne rugăm (*παρακαλοῦμεν*) și cerem la Dumnezeu Iubitorul de oameni să trimită Duhul Său Cel Sfânt peste Daruri pentru ca El să facă din această pâine Trupul lui Hristos și din acest vin Sângele lui Hristos, căci tot ceea ce atinge Duhul Sfânt este sfințit și transformat (*μεταβέβληται*)”<sup>113</sup>.

<sup>108</sup> Lamberts, Josef, *Quelques reflexions sur l'épiclese*, în Q.L., 84, 2003-2004, p. 229: „Într-unul dintre cele mai vechi rugăciuni euharistice, pe care o găsim în Tradiția apostolică, atribuită în mod general lui Ipolit al Romei și datată în jurul anului 215, există o epicleză explicită după referatul de instituire” Note importante asupra dezbaterii asupra epiclezei găim la Joseph Lamberts, *May Your Holy Spirit, Lord, come, Some Reflections on the Epiclesis*, în „Ephrem's Theological Journal”, 2, 1998, pp. 99-115, Idem, *Eucharistie et Esprit Saint*, în „Questions Liturgiques”, 67, 1986, pp. 28-41, R. Albertine, *Theosis according to the Eastern Fathers Mirrored in the Development of the Epiclesis*, în *Ephemerides Liturgicae* 105, 1991, pp. 393-417, Paul Evdokimov, *Eucharistie – Mystere de l'Eglise*, în „Pensée orthodoxe” 2, 1968, p. 53-69. M. Metzger, *Nouvelles perspectives pour la prétendue Tradition apostolique*, în „Ecclesia orans”, 5, 1988, pp. 241-259, Bernard Botte, *L'épiclese de l'anaphore d'Hippolyte*, în „Revue de théologie ancienne et médiévale”, 14, 1947, pp. 241-251, C. Richardson, *A Note on the Epicleses in About Hippolytus and the Testamentum Domini*, în „Revue de Théologie ancienne et médiévale”, 15, 1948, pp. 357-359, Louis Bouyer, *Eucharistie, théologie et spiritualité de la prière eucharistique*, Paris, 1966, Bernard Botte, *Les plus anciennes collections canoniques*, în „L'Orient syrien”, 5, 1960, pp. 331-350.

<sup>109</sup> Hippolyte, *Traditio Apostolica*, (ed. Bernard Botte), S.C. 11, 1946, pp. 30-33.

<sup>110</sup> Josef Lamberts, *op. cit.*, p. 232.

<sup>111</sup> W. H. Frere, *The Anaphora or Great Eucharistic Prayer*, S.P.C.K., London, 1938, p. 70.

<sup>112</sup> Cyril von Jerusalem, *Mystagogicae Catecheses*, I, 7, 5, trad. de Georg Röwekamp, în „Fontes Christiani”, 7, Freiburg-Basel-Wien, 1992, pp. 102-105.

<sup>113</sup> *Ibidem*, pp. 150-153.

În această lucrare participă întreaga Biserică și întreaga Sfântă Treime. Ea este momentul în care umanitatea eclesială devine „părtașă a dumnezeieștii firi – *θείας κοινωνοί φύσεως*” (I Petru 4, 2). Biserica îngenunchează pentru a primi sfințirea care îi este adusă. Nu numai Sfintele Daruri devin Trupul lui Hristos, ci și oamenii care se roagă primesc Duhul Sfânt spre viață: „Și Te rugăm și cerem și cu umilință la Tine cădem, Tău Cel Sfânt *peste noi* și peste aceste Daruri ce sunt puse înainte”<sup>114</sup>.

Este clipa în care materia devine lumină, iar peste oameni se revarsă lumina Învierii lui Hristos. Jerfirea de Sine a lui Hristos ține în viață lumea și o jertfește pe altarul veșniciei. Viața omului devine dintr-un „rai în asfințire” (M. Eminescu) într-un „răsărit ce nu se mai termină” (Ioan Alexandru).

Euharistia rodește în inima omului sfințenia jertfelnică a lui Dumnezeu, iar prezența ei în Biserică este dovada urcușului duhovnicesc al umanității spre Împărăție: „Pentru ca să fie celor care se vor împărtăși spre trezirea sufletului, spre iertarea păcatelor, spre împărtășirea cu Duhul Sfânt, spre plinirea împărăției cerurilor, spre îndrăznirea cea către Tine, iar nu spre judecată sau spre osândă”<sup>115</sup>.

Conștiința și realitatea prezenței întregului în parte pe care Biserica o posedă prin Euharistie se aplică „aici și pretutindena”<sup>116</sup> și „acum și pururea”<sup>117</sup>. Slujba pogorării Duhului Sfânt peste Darurile euharistice și devenirea lor în Trupul și Sângele lui Hristos este adusă pentru întreaga lume. Ea este suflul ritmic și permanent de viață al cosmosului, picătura de lumină care îl împiedică să sucumbe în neant. Devenirea lumii în Hristos este așadar o lucrare pan-cosmică și meta-istorică, deși are loc în sânul istoriei și o orientează spre eshaton: „Încă aducem Ție această slujbă duhovnicească pentru toată lumea, pentru Sfânta și sobornicească Biserică”<sup>118</sup>. Particularitatea se unește cu generalul în rugăciune, comunitatea liturgică de persoane umane se unește în mod negrăit cu Comuniunea Sfintei Treimi. Liturghia este lucrarea de perihoreză în har a Bisericii cu Treimea. Spațiul uman este așadar ridicat la demnitatea eclesială a locuirii lui Dumnezeu cu oamenii. „Adu-ți aminte Doamne de orașul (satul sau sfânt locașul) acesta în care viețuim și toate orașele și satele și de cei ce cu credință viețuiesc într-însele”<sup>119</sup>.

Umanitatea sfințită prin Cincizecimea liturgică a Euharistiei devine un singur Trup al lui Hristos în care bate pentru veșnicie inima omenească a lui Hristos în Treime: „Și ne dă nouă cu o gură și cu o inimă a slăvi și a cânta preacinstitul și de mare cuviință numele Tău, al Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>120</sup>.

„Sfintele Sfinților” sunt așadar primite prin epicleză pe altarul – *θυσιαστήριον* metaistoric, mai presus de ceruri – *υπερουράιον* și duhovnicesc – *νοερόν*. Sfintele

<sup>114</sup> *Liturghier*, p. 163.

<sup>115</sup> *Ibidem*, p. 165.

<sup>116</sup> *Ibidem*, p. 140.

<sup>117</sup> *Ibidem*, p. 125.

<sup>118</sup> *Ibidem*, p. 167.

<sup>119</sup> *Ibidem*, p. 168.

<sup>120</sup> *Ibidem*, p. 169.

Daruri sunt aici și pretutindenea, acum și pururea, pe altarul văzut al Liturghiei și în Jertfelnicul de dincolo de cer al Treimii. Fiecare pârțică sau firimitură de Pâine euharistică este Hristos întreg, Cel ce a biruit moartea și limitările materiei pentru a deveni „totul într-o dată”. Fiecare picătură de Vin euharistic este Sângele lui Hristos care dăruiește viață lumii: „Ca Iubitorul de oameni, Dumnezeu nostru, Cel ce le-a primit pe dânsule în Sfântul cel mai presus de ceruri și duhovnicescul Său jertfelnic, într-o miros de bună mireasmă duhovnicească, să ne trimită nouă dumnezeiescul har și darul Sfântului Duh să ne rugăm”<sup>121</sup>.

Viața umană devine euharistică pentru că în ea Mântuitorul lucrează din interior, covârșind hotarele rațiunii și ale lumii văzute, fiind prezent tainic și așteptat într-o slavă: „Ție Stăpâne, Ți se încredințăm toată viața și nădejdea noastră și cerem și ne rugăm și cu umilință cădem înaintea Ta: Învrednicește-ne să ne împărțăm cu cuget curat cu cereștile și înfricoșătoarele Tale Taine ale acestei sfinte și duhovnicesci mese”<sup>122</sup>. Oamenii care primesc Împărțășania sunt străfulgerați tainic de cer, iar viața lor devine un „rai cuvântător” – *μυστικός παρόδεισος* așa cum a devenit viața Maicii Fecioare după ce a primit în pântecele ei „Focul Dumnezeirii fără de ardere”. Simțirea mariologică a Dumnezeirii devine paradigma euharistică a umanității.

După sfințirea Darurilor, Biserica înțelege sensul filiației harice dumnezeiești din rugăciunea pe care a învățat-o chiar de la Mântuitorul Hristos. Biserica rostește „Tatăl nostru”<sup>123</sup> *in Persona Christi*, din interiorul Trupului lui Hristos, pentru care Dumnezeu este Tatăl, iar scopul Lui în lume este sfințirea numelui Său în inimile oamenilor, realizarea voii Sale mântuitoare și venirea Împărăției veșnice. Oamenii înțeleg de ce Euharistia este „pâinea cea veșnică” dată „spre ființă – *τον επιούσιον*” lumii. Pâinea esențială este așadar nu numai Hristos Cel jertfit la plinirea vremii pentru lume, ci și Euharistia zilnică a Bisericii. Trupul lui Hristos nu este doar o promisiune eshatologică, ci o realitate împărțibilă zilnic, o veșnicie dăruită temporal, periodic și stăruitor pentru a inunda de viață persoana umană și a o pregăti de povara de lumină a veșniciei viitoare.

Cererile Rugăciunii domnești cuprind așadar timpul și eternitatea, fiecare în interdependență de cealaltă. Eternitatea depinde de timp – dacă timpul înseamnă iertare și iubire omenească și dumnezeiască („Și ne iartă nouă greșelile noastre precum și noi iertăm greșelile noastre”), iar timpul se cufundă în veșnicie prin Liturghie „Vie Împărăția Ta – *ελευθερω η Βασιλεία σου*”.

Caracterul eshatologic al Bisericii se vedește și din permanenta ei propensiune spre veșnicie. Rugăciunile Sfintei Liturghii rememorează mereu intrarea lumii din neființă într-o ființă și tendința ei spre lumina necreată a lui Dumnezeu: „Mulțumim Ție, Împărate nevăzut, Cel ce toate le-ai făcut cu puterea Ta cea nemăsurată și cu mulțimea milei Tale din neființă la ființă toate le-ai adus”<sup>124</sup>. Lumea

<sup>121</sup> *Ibidem*. P. 169.

<sup>122</sup> *Ibidem*, p. 170.

<sup>123</sup> *Ibidem*, p. 171.

<sup>124</sup> *Ibidem*, p. 172.

întreagă este o creație continuă în care iubirea creatoare a lui Dumnezeu cheamă din neființă creaturile și le menține pe cele ce sunt.

Omul este Biserica iubirii lui Dumnezeu dacă își luminează viața cu harul ne-creat al Duhului Sfânt și primește mireasma Duhului Sfânt în inima lui. Liturghia dezvoltă viziunea eshatologică a lui *homo ecclesia*, în care lumea se îmbise-riceste prin umanitatea care își regăsește vocația sa sacerdotală. Mucenicii care au primit cununa lui Hristos sunt de fapt paradigma mistică a umanității împărătești sacerdotale prin care omul devine preot și împărat al creației.

Euharistia este așadar pregustarea substanțială a Împărăției veșnice a lui Dumnezeu. Identitatea eshatologică dintre Euharistie și veacul viitor este fundamentul sfințeniei Bisericii și autorității ei. Deosebirea constă însă în faptul că Euharistia transcende, dar nu suprimă timpul și spațiul create. Hristos Se întrupează în istorie duhovnicește prin Împărtașanie, biruind hotarele firii, dar smerindu-Se în limitele ei, proprii creaturii. În veacul viitor, Euharistia va fi aerul pascal pe care firea umană îl respiră și integritatea ei ontologică: „O Paștile cele mari și preasfinte, Hristoase, O Înțelepciunea și Cuvântul și Puterea lui Dumnezeu. Dă-ne nouă să ne împărtașim cu Tine mai deplin în ziua cea neînserată a Împărăției Tale”<sup>125</sup>.

„Substanța Împăratului” se amestecă în om cu firea creată, se smereste în limitele spațio-temporale Cel ce transcende hotarele lumii și ale istoriei. Euharistia este veacul viitor ascuns în taina „pământului roditor de adâncime” al umanității eclesiale. Ea este Hristos Care înnoiește firile („nașterea lui Dumnezeu înnoiește firile”<sup>126</sup>) dar păstrează „chipul acestei lumi” care trece, dar se îndreaptă spre veșnicie. În sânul istoriei locuiește prin Înviere Principiul istoriei și al sfârșirii ei în eshatonul iubirii lui Dumnezeu.

Sfintele Daruri euharistice care au devenit Trupul și Sângele Domnului devin principiul veșniciei neamului omenesc. Sfântul Agneț (ἀγνος) este frânt în cele patru părți, preotul rostind cuvintele: „Se sfărâmă și se împarte Mielul lui Dumnezeu, Cel ce se sfărâmă și nu se desparte, Cel ce se mănâncă pururea și niciodată nu se sfârșește și pe cei ce se împărtașesc îi sfințește”<sup>127</sup>. În aceste cuvinte este cuprins tot misterul cosmic al istoriei precum și principul și finalitatea tuturor celor ce sunt. Dumnezeu Fiul întrupat se sfărâmă și se împarte în lume, fără a se despărți în părți constitutive, ci dăruind integritatea Sa unică în locuri și vremuri diferite, manifestând în spațiu atotprezența Lui și unificând universul în Sine. De vreme ce întreaga făptură Îl primește întreg, semintele eternității sunt deja sădite în ea, iar primăvara istoriei anunță răsăritul Soarelui veșnic al dreptății. Hristos e prezent întreg în milioanele de Liturghii ale istoriei și în miliardele de credincioși care îl primesc, sfințind viața istoriei și a persoanei umane.

Umanitatea devine astfel un Trup prin împărtașirea din Trupul unic al Mântuitorului. „Mielul lui Dumnezeu” nu este doar Principiul nemuririi omului (prin chipul - μωρφη Lui pe care l-a dăruit acestuia), ci și Finalitatea, Ținta nesfârșită a

<sup>125</sup> *Ibidem*, p. 180.

<sup>126</sup> Cântarea a noua, „Nașterea Zămisirii”, Canonul cel mare al Sf. Andrei Criteanul, *Triod*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2000, p. 430.

<sup>127</sup> *Liturghier*, p. 173.

creației. Timpul este unificat și răstignit pe Crucea lui Dumnezeu, iar strămoșii, cei prezenți și viitorimea se întâlnesc în Trupul lui Hristos. El „Se mănâncă pururea și niciodată nu Se sfârșește”, fiind Izvorul veșnic și preacurat al vieții care se dăruiește oamenilor în Biserică „Trupul lui Hristos primiți și din Izvorul cel fără de moarte gustați”<sup>128</sup>. Euharistia este așadar „apa cea vie” care devine în om „izvor de apă curgătoare (săltătoare) spre viața veșnică” (Ioan 4, 12). Iar „Izvorul vieții” („Că la Tine este izvorul vieții – Πυγή Ζωής, întru lumina Ta vom vedea lumină” Psalmul 35, 9) transformă întreaga umanitate într-un izvor al luminii eterne al Treimii. Omul este izvor secund al Soarelui veșnic, reflectând prin transparența sa lumina dumnezeiască „Atunci cei dreپți vor străluci ca Soarele în Împărăția Tatălui lor” (Matei 13, 43). Biserica reunește familia umană întreagă prin Euharistia în care sunt pomeniți liturgic nu numai cei vii, ci și cei adormiți din veac într-un „nădejdea învierii și a vieții veșnice”. Nădejdea este așadar Biserica ființei umane în care se transcende timpul și spațiul în lumina veșnică și permanentă a Treimii.

Viziunea euharistică a umanității include și dogma eshatologică a desființării la înviere a părților, cantităților și fragmentarului creat și intrarea în lumina unitivă a Treimii, Care nu se desparte, ci se dăruiește în mod unic și calitativ diversității create, neîmpărțit și nedespărțit, fiecărui om întreg Lumina întreagă a lui Dumnezeu. Iubirea adaugă, nu scade, se înmulțește, nu se împuținează, dăruiește îmbogățindu-se și plinește integritatea lumii prin dăruire de sine: „Ca toți să fie Una, precum Tu Părinte în Mine și Eu întru Tine, ca lumea să creadă că Tu M-ai trimis” (Ioan 17, 21). Credința în Dumnezeu este așadar prezența în om a acestei lumini unificatoare și întregitoare de viață, în care omul socotește al său întregul univers și se dăruiește tuturor și fiecăruia având conștiința de *macrocosm*, pentru că persoana umană unică, în smerenia sa iubitoare și jertfelnică asumă și transcende universul. Din această perspectivă minunea înmulțirii pâinilor de la Tabgha este proorocia iconică a Euharistiei veșnice în care Hristos va fi hrana nesfârșită și întreagă a umanității.

Eternitatea este strâns legată de Euharistie, pentru că în ea se dăruiește Înșuși Hristos, Mântuitorul lumii, ea fiind punctul de legătură dintre cer și pământ, locul teologic unde lumea devine cer și timpul devine eternitate: „Aceasta este pâinea care s-a pogorât din cer, nu precum au mâncat părinții voștri mana și au murit. Cel ce mănâncă această pâine va trăi în veac” (Ioan 6, 58). În contextul euharistic, Hristos rostește cuvintele: „Adevărat spun vouă: Eu sunt înainte de a fi fost Avraam” (Ioan 8, 58). În Împărtașanie se operează îndumnezeirea, pentru că prin ea, omul devine „substanța (firea) Împăratului”, covârșind într-un sine limitările spațio-temporale, fără a le aboli, și devenind *alter Christus*. Euharistia este așadar realitatea mai presus de ceruri (pricinuind „mirarea îngerilor”<sup>129</sup>) prin care Trupul lui Hristos „Dumnezeu și îndumnezeitor – Θεός και θεοποιούν” (tropar la Pogorârea Duhului Sfânt) devine principiu (αρχή) de viață veșnică în persoana împărtașită cu El: „Cel ce mănâncă trupul Meu și bea Sângele Meu rămâne într-un

<sup>128</sup> *Ibidem*, p. 182.

<sup>129</sup> *Acatistier* (Acatistul Mântuitorului Iisus Hristos), E.I.B.M.B.O.R., București, 1982, p. 66.

Mine și Eu întru el” (Ioan 6, 56). Această „rămânere” „biruiește hotarele” (Axionul Adormirii Maicii Domnului) timpului și ale spațiului și se odihnește în eternitatea lui Dumnezeu. Viața creștinului de acum și cea de apoi sunt așadar rodirea personală a acestei rămânerei a lui Hristos în El, dorul permanent adăpat și niciodată ostoit al unirii cu Cel iubit.

Rugăciunile pentru Sfânta Împărtășanie ilustrează această dependență de cer a persoanei umane în Biserică și această impregnare a timpului de eternitate în Liturghie. Ele sunt metafore doxologice ale devoțiunii euharistice a Sfinților Părinți care le-au alcătuit și exprimă iubirea Bisericii pentru Hristos, Biruitorul morții și al iadului. Canonul Sfintei Împărtășiri este destinat rugăciunii personale a fiecărui credincios care dorește să se împărtășească. Ele exprimă așadar intimitatea iubitoare și metanoică a persoanei umane în apropierea ei de Hristos Cel euharistic. În aceste rugăciuni este cuprinsă toată învățătura ortodoxă despre prezența lui Hristos în Euharistie, dar și tensiunea personală a îndumnezeirii în care omul se vede pe sine în Adevărul lui Hristos, recunoscând fragilitatea firii umane și nevoia ei de pocăință și de Împărtășanie.

Fericită întristare a creștinului înaintea hrănirii cu Dumnezeu se vedește în rugăciunea cu lacrimi pe care o cere de la Hristos: „Dă-mi Hristoase picături de lacrimi, care să-mi curățească necurăția inimii mele”<sup>130</sup>. Pocăința este așadar întoarcere baptismală a firii în care timpul pierdut în păcate este recuperat și restaurat în Euharistie, care este „pâinea vieții celei veșnice”<sup>131</sup>.

Metafora nupțială a Euharistiei ca unire a omului cu Dumnezeu este prezentă și prin chemarea Maicii Domnului care este „sălaș scump al bunei mireme”<sup>132</sup> pentru a învrednici pe credincios să devină „vas ales” al lui Hristos Mirele și Mirul dumnezeiesc.

Hristos – „Doctoria nemuririi” este deopotrivă și hrana vieții veșnice pentru întreaga umanitate. El este „Pâinea cea dumnezeiască a vieții”, iar Născătoarea de Dumnezeu este Cuptorul feciorelnic în care Focul dumnezeirii s-a unit cu Aluatul firii umane: „Cu adevărat, Maica lui Dumnezeu, în pântecele tău s-a copt Pâinea cea dumnezeiască a vieții, păzind nevătămat pântecele tău cel nevinovat”<sup>133</sup>.

Există un tropar din Rânduiala Sfintei Împărtășiri în care sunt concentrate toată așteptarea istoriei, împlinirea Jertfei lui Hristos, precum și continuitatea și identitatea Euharistiei cu moartea pe Cruce a lui Hristos: „Bun este Domnul, gustați și vedeți; că de demult pentru noi, precum suntem noi făcându-se, și o dată pe Sine Părintelui Său ca Jertfă aducându-Se, pururea se junghie, sfințind pe cei ce se împărtășesc cu Dânsul”<sup>134</sup>. Jertfa de pe Cruce a avut loc o dată pentru totdeauna în istorie, acum două mii de ani. Învierea din morți este intrarea lui Hristos cu umanitatea în era veșnică a iubirii Tatălui: „Și acum preaslăvește-Mă și Tu Părinte, cu slava pe care am avut-o la Tine mai înainte de a fi lumea” (Ioan 17).

<sup>130</sup> *Liturghier*, p. 306.

<sup>131</sup> *Ibidem*, p. 306.

<sup>132</sup> *Ibidem*, p. 308.

<sup>133</sup> *Ibidem*, p. 311.

<sup>134</sup> *Ibidem*, p. 311.



Prin Înviere, Jertfa lui Hristos s-a unit cu veșnicia Fiului și a devenit o permanentă a Persoanei Sale divino-umane care deschide umanității perspectiva unirii ei cu harul necreat al Treimii. Euharistia este așadar metanoia timpului prin care firea umană, neîncetând din succesiunea ei temporală, accede la simultaneitatea eternă a iubirii lui Dumnezeu.

Euharistia este de asemenea icoana substanțială a veacului viitor în care lumina eternă a lui Dumnezeu va fi simțită ca foc de către cei care au refuzat pe Dumnezeu și ca lumină pentru cei ce s-au pregătit de înviere. Râul de foc al Judecării universale este de fapt iubirea lui Dumnezeu care va fi simțită ca durere și remușcare pentru cei păcătoși și ca lumină și bucurie pentru cei drești: „Ca focul și ca lumina să-mi fie mie Trupul și Sângele Tău Cel scump, Mântuitorul meu, arzând materia păcatului și mistuind spinii patimilor și luminându-mă tot, pe mine cel ce mă închin Dumnezeirii Tale”<sup>135</sup>.

Psalmii 22, 23 și 115 care se citesc în Rânduiala Sfintei Împărtășiri sunt profetia sacramentală a Bisericii care conștientizează vocația euharistică a ființei umane: Psalmul 22 este interpretat de Sfinții Părinți ca fiind o chintesență profetică a Tainelor în Biserică: „Domnul mă paște și nimic nu-mi va lipsi. La loc de pășune, acolo m-a sălășluit; la apa odihnei m-a hrănit. Sufletul meu l-a întors, povățuitu-m-a pe căile dreptății, pentru numele Lui. Că de voi și umbla în mijlocul morții, nu mă voi teme de rele; că Tu cu mine ești. Toiagul Tău și varga Ta, acestea m-au mângâiat. Gătit-ai masă înaintea mea, împotriva celor ce mă necăjesc; uns-ai cu untdelemn capul meu și paharul Tău este adăpându-mă ca un puternic. Și mila Ta mă va urma în toate zilele vieții mele, ca să locuiesc în casa Domnului, într-o lungime de zile”<sup>136</sup>. În acest psalm, Duhul Sfânt vorbește despre preoție, untdelemnul sfințirii, paharul de viață al Euharistiei.

Rugăciunile de Împărtășanie conțin în ele toată tensiunea mistică a persoanei umane oscilând între conștiința propriei nevrednicii și dorul după hrănirea cu Dumnezeu. Ele sunt rugăciuni de penitență tainică, dar și de așteptare, de mulțumire și de anticipare profetică a unirii cu Dumnezeu, „Izvorul vieții și al nemuririi”<sup>137</sup>. Creștinul aflat în anticamera Vieții primește paradigma biblică a fiului risipitor și recapitulează în sine drama umanității căzute prin păcat și reîntoarse la Tatăl ceresc: „greșit-am la cer și înaintea Ta și nu sunt vrednic a căuta spre înălțimea slavei Tale”<sup>138</sup>. Rugăciunea devine astfel un tribunal interior în care sunt aduși ca martori și apărători toți cei care au fost vindecați de păcate de Hristos: „Primește-mă deci pe mine ca pe desfrânată și ca pe tâlharul, ca pe vameșul și ca pe fiul cel pierdut și ridică sarcina cea grea a păcatelor mele”<sup>139</sup>. Penitentul cere Euharistia pentru viață și pentru nemurire: „ci dă-mi până la suflarea mea cea mai de pe urmă, fără de osândă să primesc păticea Sfințelor Tale Taine, spre împărtășirea

<sup>135</sup> *Ibidem*, p. 311.

<sup>136</sup> *Ibidem*, pp. 316- 317.

<sup>137</sup> *Ibidem*, p. 319.

<sup>138</sup> *Ibidem*, p. 319.

<sup>139</sup> *Ibidem*, p. 319.

cu Duhul Sfânt, ca merinde pentru viața de veci și spre răspuns bine primit la înfricoșătorul Tău scaun de judecată<sup>140</sup>.

Rugăciunea a doua a Sfântului Ioan Gură de Aur reconfigurează lucrarea penitențială a omului înaintea primirea Euharistiei ca pe o retrăire a vieții cu Hristos, așa încât toate evenimentele și lucrările mântuitoare ale Domnului sunt trăite de omul credincios: „Și precum din înălțime Te-ai plecat pentru noi, pleacă-Te acum spre smerenia mea. Și precum ai binevoit a Te culca în peșteră și în ieslea necuvântătoarelor, așa binevoiește a intra și în ieslea necuvântătorului meu suflet și în întinatul meu trup<sup>141</sup>. Astfel, nașterea, cina cu păcătoșii din casa lui Simon cel lepros, ungerea de către femeia desfrântă sunt paradigme ale milostivirii dumnezeiești și începuturi ale „izvorului pururea curgător al Mântuitorului nostru<sup>142</sup>. De asemenea, pentru Sfântul Simeon Metafrastul (în Rugăciunea a treia), pocăința înseamnă memoria liturgică interioară a lucrărilor lui Hristos: „Crucea, piroanele, sulița, moartea<sup>143</sup>, prădarea iadului, Învierea întru slavă, Înălțarea cu trupul în sânul Treimii, Pogorârea Duhului, venirea întru slavă.

Întâlnirea cu Hristos în Euharistie este vederea mistică a Înfricoșătoarei Judecări când tot neamul omenesc se va întâlni cu Hristos: „Precum voi sta înaintea înfricoșătorului Tău scaun de judecată, primind întrebare și dând răspuns de relele ce am făcut, așa și astăzi mai înainte de a sosi ziua osândirii mele, stând la sfântul Tău altar, înaintea Ta și înaintea înfricoșătorilor și sfinților Tăi îngeri, fiind înduplecat de mărturia cugetului, pun înainte faptele mele cele rele și fără-delegile, dându-le pe față și vădindu-le<sup>144</sup>. Euharistia este profetia eshatologică a prezenței lui Hristos în eshaton și prezența eshatonului în istorie.

Asumarea penitenței desăvârșite înseamnă deopotrivă intrarea în viața lui Hristos și iubirea Lui până la moarte. Acesta este sensul cuvintelor Sfântului Simeon Noul Teolog (în rugăciunea a șaptea): „Cum pe aceea (femeia păcătoasă n.n.) apropiindu-se din inimă, n-ai lepădat-o, nici de mine nu Te scârbi Cuvinte, ci dă-mi să țin și să sărut picioarele Tale și cu izvor de lacrimi, ca și cu niște mir de mare preț, cu îndrăzneală să le ung<sup>145</sup>.

Pocăința și iubirea de Dumnezeu devin în omul credincios un izvor de lacrimi care nu mai seacă niciodată, împletind în suflet bucuria cu plângerea, dorul cu prezența, timpul cu eternitatea. Conștiința atotprezenței și atotștiinței lui Dumnezeu este de bună seamă temelia dreptății finale și a iubirii tainice a lui Hristos pentru fiecare om: „Nu se ascunde înaintea Ta, Făcătorul și Izbăvitorul meu, nici picătură de lacrimi, nici din picătură vreo parte<sup>146</sup>. Această intimitate a iubirii și înțelegerii dintre om și Hristos nu este numai o permanență ontologică a persoanei

<sup>140</sup> *Ibidem*, p. 321.

<sup>141</sup> *Ibidem*, p. 321.

<sup>142</sup> *Molitfelnic* (Aghiasma mică), E.I.B.M.B.O.R., București, 1998, p. 163.

<sup>143</sup> *Liturghier*, p. 323.

<sup>144</sup> *Ibidem*, p. 324.

<sup>145</sup> *Ibidem*, p. 329.

<sup>146</sup> *Ibidem*, p. 330. Din nou teologia care asimilează întregul părții, „pars pro toto”, spre a le afierosi lui Dumnezeu.

umane într-un moment, ci este realitatea fundamentală a trecutului, prezentului și viitorului omului concentrate în iubire într-o singură clipă a rugăciunii și dăruirii reciproce: „Cele încă nesăvârșite de mine le-au cunoscut ochii Tăi și în cartea Ta se află scrise cele încă nefăcute de mine”<sup>147</sup>. Hristos devine prin Euharistie *totus Christus*, totul în omul credincios: „Deci pentru ca să nu rămân singur, fără de Tine, Dăătorule de viață, suflarea mea, viața mea, bucuria mea, mântuirea lumii, pentru aceasta m-am apropiat precum vezi cu lacrimi și cu sufletul umilit”<sup>148</sup>.

Rugăciunea către Hristos transformă și schimbă firea celor care se împărtășesc cu El prin iubire. Μεταβολή – devenirea materiei euharistice în Trupul și Sângele Mântuitorului este deopotrivă μεταβολή pentru umanitatea care înaintea în iubirea Prea Sfintei Treimi: „Îndulcitu-m-ai cu dorul Tău Hristoase și m-ai schimbat cu dumnezeiasca Ta dragoste; ci arde cu focul cel fără de materie păcatele mele”<sup>149</sup> și „Dumnezeiescul Trup mă îndumnezeiește și mă hrănește, îmi îndumnezeiește sufletul și-mi hrănește minunat mintea”<sup>150</sup>. Metabolismul spiritual al omului devine pascal și ceresc, primind în trupul și sângele lui Trupul și Sângele lui Hristos Cel înviat, care șade de-a dreapta Tatălui în ceruri.

Euharistia este recapitularea în Hristos a tuturor rațiunilor creației și depunerea lor jertfelnică pe altarul iubirii lui Dumnezeu. Ea este așadar sfânta iubire a lui Dumnezeu care înveșnicește umanitatea și o rânduieste eternului urcuș spre Sfânta Treime.

Sfânta Liturghie continuă apoi cu ritualul împărtășirii preoților și a credincioșilor. În cuprinsul ei, preotul săvârșește „plinirea Darurilor”: „Plinește Părinte Sfântul potir. Plinirea potirului credinței Sfântului Duh”<sup>151</sup>. Plinirea Potirului este Trupul lui Hristos, păticia cu înscrisul IIS care va fi pusă în Potir pentru consumarea de către preot la sfârșitul Liturghiei, cu păticia HS se vor împărtăși toți slujitorii, iar cele două miride NI și KA vor fi împărtășite credincioșilor. Sângele lui Hristos este plinit prin Trupul lui Hristos. Umanitatea euharistică plină de Dumnezeire a lui Hristos se dăruiește persoanelor umane ca Trup și ca Sânge, adică incluzând toată viața lui Hristos Cel înviat Care se dăruiește lumii. Biserica este această devenire euharistică a oamenilor în Hristos.

Toată această lucrare dumnezeiască primește viață în prezența și lucrarea Duhului Sfânt asupra materiei și spiritului. Trupurile și sufletele credincioșilor sunt umplute de Duh Sfânt o dată cu devenirea Darurilor euharistice: „Și Te chemăm, Te rugăm și cu umilință la Tine cădem, trimite Duhul Tău Cel Sfânt peste noi și peste aceste daruri ce sunt puse înainte”<sup>152</sup>. Trupul lui Hristos nu se poate dărui decât celor deja transfigurați prin Epicleză, altfel devine foc mistuitor al ființei celor ce primesc nepregătiți minunea lui Dumnezeu. Duhul Sfânt operează această schimbare ontologică în credincioși pentru a-i face vase vii de primire a Vinului

<sup>147</sup> *Ibidem*, p. 330.

<sup>148</sup> *Ibidem*, p. 330.

<sup>149</sup> *Ibidem*, p. 336.

<sup>150</sup> *Ibidem*, p. 336.

<sup>151</sup> *Ibidem*, p. 174.

<sup>152</sup> *Ibidem*, p. 164.

celui tainic – Hristos. De altfel, înainte de împărtășire, preotul toarnă apă caldă peste Darurile euharistice închipuind revărsarea Duhului Sfânt ca viață și căldură dumnezeiască peste materia euharistică: „Bindecuvântată este căldura sfinților Tăi Doamne, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>153</sup>. Incandescența pnevmatologică a Bisericii înseamnă așadar arderea interioară de iubire a sfinților lui Dumnezeu, care sunt ființe euharistice pentru că au ars pentru Dumnezeu și au devenit *alter Christus* prin jertfă și iubire de frați.

Toate lucrările umanității până la sfârșitul lumii sunt prelungirea unui *status quo* al istoriei care a încremenit axiologic o dată cu Moartea și Învierea lui Hristos. Orice faptă bună este o asumare a Crucii și Jertfei lui Hristos și dimpotrivă orice fărâdelege este o răstignire a lui Hristos în frații noștri. Duhul Sfânt este Arhitectul acestei zidiri eclesiale în care Hristos schimbă mintea și viața celor care se împărtășesc cu El spre viața veșnică. Credința este așadar viața lui Dumnezeu în oameni, pentru că ea dă viață persoanei umane din viața treimică prin Duhul Sfânt: „Căldura credinței plină de Duhul Sfânt. Amin”<sup>154</sup>.

Identitatea sacramentală a Cinei celei de Taină cu fiecare Euharistie săvârșită în Biserică aici și pretutindenea se vede și din rugăciunea dinaintea împărtășirii pe care o rostesc toți creștinii: „Cinei Tale celei de Taină, astăzi Fiul lui Dumnezeu părtaș mă primește, că nu voi spune vrăjmașilor taina Ta, nici sărutare îți voi da ca Iuda, ci ca tâlharul mărturisindu-mă strig Ție: Pomeneste-mă Doamne, când vei veni întru împărăția Ta”<sup>155</sup>. Aici vedem extensia euharistică a lui Hristos Cel istoric în timpul și spațiul acestei lumi și devenirea timpului liturgic de la așteptare a lui Hristos la prezentă și împărtășire din Viața Lui.

Toate textele liturgice subliniază această procesiune mistică<sup>156</sup> a omului spre lumina cea fără de hotar a Împărăției: „Iată vin la nemuritorul Împărat”<sup>157</sup>, iar evenimentele mântuitoare se precipită și se unesc, devenind una în dimineața eternă a Învierii: „Învierea lui Hristos văzând să ne închinăm Sfântului Domnului Iisus, Unui Celui fără de păcat. Crucii Tale ne închinăm Hristoase și sfântă Învierea Ta o lăudăm și o slăvim”<sup>158</sup>. Biserica poate cânta în lumina necreată a sfârșitului de veac întemeierea Noului Ierusalim care este Biserica: „Luminează-te luminează-te noue Ierusalime, că slava Domnului peste tine a răsărit. Saltă acum și te bucură Sioane, iar tu, Curată Născătoare de Dumnezeu veselește-te întru învierea celui născut al tău”<sup>159</sup> atunci când pune Mirida Născătoarei de Dumnezeu în Potirul plin de Sângele lui Hristos, Sânge pe care El l-a luat din umanitatea înmiresmată de feciorie a Maicii Sale.

Hristos deschide Bisericii perspectiva nemuririi care vine din lumina adevărului veșnic: iubirea Sfintei Treimi se dăruiește fiecărui om spre viață și rămâne în

<sup>153</sup> *Ibidem*, p. 174.

<sup>154</sup> *Ibidem*, p. 174.

<sup>155</sup> *Ibidem*, p. 176.

<sup>156</sup> Andronikof, Constantin, *Les sens des fêtes, Le cycle pascal*, p. 15.

<sup>157</sup> *Liturghier*, p. 177.

<sup>158</sup> *Ibidem*, pp. 179-180.

<sup>159</sup> *Ibidem*, p. 180.

El transformându-l în „Biserică sfințită” și „rai cuvântător”<sup>160</sup>. Bucuria treimică împărtășită Bisericii o îndeamnă să vadă adevărul locuirii lui Dumnezeu în om ca Treime: „Am văzut lumina cea adevărată, am primit Duhul Cel ceresc, am aflat credința cea adevărată, nedespărțitei Treimi închinându-ne, că Aceasta ne-a mântuit pre noi”<sup>161</sup>.

După împărtășirea credincioșilor, lumina lui Hristos Cel înviat înalță Biserica spre cerurile lui Dumnezeu. Hristos devine prezent în inimile oamenilor prin Împărtășire, dar transcendent acestei lumi și împărtășibil sacramental: „Înalță-Te peste ceruri Dumnezeule și peste tot pământul slava Ta”<sup>162</sup>. Hristos Se înalță la ceruri, înălțând toată firea umană cu sine și o poartă în sânul de iubire al Treimii.

Rugăciunea Amvonului este mărturia acestei uniri de negrăit și acestui zbor al umanității spre cer<sup>163</sup>, iar „Plinirea Bisericii”<sup>164</sup> este tocmai rodirea acestei uniri.

Conștiința profetică a Bisericii gândește cu „gândul lui Hristos” (I Corinteni 2, 16) și vede plinirea tuturor în Hristos ca izvor nesecat al bucuriei veșnice a oamenilor: „Plinirea Legii și a proorocilor Tu Însuși fiind Hristoase, Dumnezeul nostru, Cel ce ai plinit toată rânduiala Părintelui Tău, umple de bucurie și de veselie sufletele noastre, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>165</sup>.

Omul eclesial intră în camera de nuntă a Stăpânului prin Liturghie și devine una cu Hristos, pentru a ieși apoi din extazul liturgic și a purta în lume semintele vieții veșnice. „Cu pace să ieșim. Întru numele Domnului”<sup>166</sup>. Hristos este intrarea la Tatăl, iar Liturghia este această străfulgerare temporală a Împărăției lui Dumnezeu: „Eu sunt ușa: de va intra cineva prin Mine, se va mântui; și *va intra și va ieși și pășune va afla*” (Ioan 10, 9).

Euharistia dăruiește omului binecuvântarea treimică a lui Dumnezeu și puterea de a continua misiunea sa de îndumnezeire prin har în timp și veșnicie: „Binecuvântarea Domnului peste voi cu al Său har și cu a Sa iubire de oameni, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”<sup>167</sup>.

Apolisul Liturghiei consfințește natura și funcția eshatologică a Ecclesiei și aduce în lume „adierea veșniciei” și „mireasma zilei celei de Taină”. Mântuirea vine prin credință ca rodire a rugăciunilor „Sfinților Părinților noștri”. De altfel, Biserica încheie orice slujbă cu această rugăciune: „Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri, Doamne Iisuse Hristoase mântuiește-ne pe noi”<sup>168</sup> ca o dovadă a dependenței noastre de rugăciunile sfinților și a identității și inter-comuniunii Bisericii de pe pământ cu Biserica slavei lui Dumnezeu.

<sup>160</sup> *Ibidem* (Axionul la Sf. Liturghie a Sf. Vasile cel Mare), p. 235.

<sup>161</sup> *Ibidem*, p. 182.

<sup>162</sup> *Ibidem*, p. 182.

<sup>163</sup> Pr. Prof. Dr. Petre Vintilescu, *op. cit.*, pp. 151-152.

<sup>164</sup> *Liturghier*, p. 184.

<sup>165</sup> *Ibidem*, p. 186.

<sup>166</sup> *Ibidem*, p. 184.

<sup>167</sup> *Ibidem*, p. 186.

<sup>168</sup> *Ibidem*, p. 187.

Împărtașania înseamnă prezența lui Hristos în inima omului și devenirea omului în *homo liturgicus*. Totuși, pentru cei care se împărtașesc cu nevreținie, Hristos este o prezență răstignită în trupul lor. Și cei ce L-au răstignit pe Hristos, L-au văzut, dar n-au crezut în El. Pentru ei, prezența lui Dumnezeu-Om între ei nu a fost relevantă și au murit ca și cum nu L-ar fi văzut niciodată. După Înviere, Hristos nu se mai arată celor ce L-au răstignit. El nu mai poate fi văzut niciodată de farisei și cărturari. Îl văd doar cei care L-au iubit toată viața și moartea Lui. El este accesibil doar prin iubire și credință. Prezența Lui nu siluiește libertatea nimănui, ci e o evidență a inimii jertfite pe altarul iubirii. De aceea Biserica a instituit perioade de post, iertare, milostenie și rugăciune pentru a filtra această tensiune de valori și pentru a împiedica persoanele umane să banalizeze unicitatea Jertfei lui Hristos.

O altă dimensiune fundamentală a Liturghiei este Predica. Aceasta este o caracteristică fundamentală a ritualului creștin încă din prima zi a ființării Bisericii ca instituție divino-umană. Predica lui Petru este prima consecință baptismală a Pogorârii Duhului și cauza Botezului a trei mii de oameni. Predica este vehicolul prin care Hristos explică Evanghelia Sa prin preoții Lui, iar temeiul hermeneutic al Liturghiei este necesar pentru educația și călăuzirea credincioșilor. Hristos este Cuvântul lui Dumnezeu, iar Liturghia este inima vieții liturgice a credincioșilor<sup>169</sup>, iar Evanghelia Sa este mesajul lui Dumnezeu către făptura inteligentă, care înțelege și pătrunde taina unirii ei cu Creatorul, atât cât îi este posibil în limitele creatului. Logosul divin se împarte neîmpărțit în fiecare om purtător de cuvânt și de gând, iar mesajul (kerygma) Bisericii trebuie permanent explicat și actualizat provocărilor și întrebărilor unei lumi în schimbare. Teologia se cere mereu în dezbateri, mereu trăită, aprofundată și explicată. Ea este întocmai izvorului din care luând mereu apă, acesta se înprospătează dăruitor ca o icoană a bogăției de daruri din Împărăția lui Dumnezeu.

Preotul trebuie ca în predica sa să pună mereu accent pe mesajul ceresc al Evangheliei. El nu trebuie să decadă într-un conformism orizontal<sup>170</sup>, în care nevoile oamenilor și temporalitatea lor să obnubileze taina veșnică a iubirii dumnezeiești. De asemenea, predica nu trebuie să rămână în cerurile unei exprimări tehnice și prețioase, fără relevanță spirituală concretă. Orice mesaj evanghelic trebuie articulat și transpus în unitatea lui hristologică în care timpul și eternitatea se unesc din iubire. Astfel, predica Bisericii trebuie mereu să unească realitatea zilei prezente cu realitatea interioară, spirituală a Împărăției care se clădește prin Sfintele Taine în inima Bisericii. Teologia timpului unit cu eternitatea trebuie mereu să fie o preocupare a catehetului creștin. Astfel, orice exegeză biblică, patristică ori liturgică trebuie să integreze și să exprime taina prezenței în text a Cuvântului

<sup>169</sup> Louis Bouier, *La Parole de Dieu vit dans la Liturgie*, în „Parole de Dieu et Liturgie”, *Le congrès du Strasbourg*, în „Coll Lex Orandi”, 25, Les Editions du Cerf, Paris, 1958, p. 106.

<sup>170</sup> Cf. M. F. Coudreau, *La Bible et la Liturgie dans la Catechese*, în „Parole de Dieu et Liturgie”, *Le congrès du Strasbourg*, în „Coll Lex Orandi”, Les Editions du Cerf, Paris, 1958, pp. 182-183.

veșnic al lui Dumnezeu, care ridică textul inspirat ori revelat de la nivelul unei simple directive morale, culturale sau religioase, la înălțimea veșniciei iubitoare a lui Hristos. Singura cale care evită neantul este Calea-Hristos, Cuvântul veșnic al Tatălui care s-a rostit în timp pentru înveșnicirea noastră. La plecarea unora dintre ucenici din cauza lipsei lor de înțelegere datorate unui conformism rațional și empiric, cei doisprezece Apostoli rămân cu Hristos. Acesta îi întreabă: „Voi nu vă duceți?”. La care Petru răspunde în numele tuturor: „Doamne unde ne vom duce? Tu ai cuvintele vieții veșnice” (Ioan 6, 63).

### The unity of time and eternity in the Divine Liturgy

*The author of the theological research: “The unity of time and eternity in the Divine Liturgy”, Rev. Asist. Dr. Ioan Valentin Istrati, analyses the textual, theological and symbolical content of the Divine Liturgy of Saint John Chrysostom in order to discover and to interpret the meaning of liturgical time into the Church. Based on texts and patristic theological interpretation, the author concludes that time is united with eternity and history of humanity enters the glory of God, remembering and actualizing at the saving moments of the life of Christ and assuming all the human persons into her prayer. Starting with Prothesis and continuing with the Liturgy of the catechumens and of the believers, the Liturgy is a substantial procession of the humanity toward her unique goal: the becoming into spiritual light into the Kingdom of God through Christ: the human God.*